

EEN VERKENNEND ONDERZOEK NAAR DE PREVENTIEVE AANPAK VAN SCHADELIJKE PRAKTIJKEN IN NEDERLAND

OVER WITTE VLEKKEN IN HET BELEID EN
EFFECTIEVE INTERVENTIES

Auteurs:

Ewoud Butter en Jurriaan Omlo

COLOFON

Auteurs: Ewoud Butter en Jurriaan Omlo

Vormgever: MAG gezien

Overname van informatie uit deze publicatie is toegestaan onder voorwaarde van de bronvermelding:

© Onderzoek aan zet (Amsterdam), Bureau Omlo (Utrecht), Hogeschool Utrecht (Utrecht) & Robbers Research & Education (Rotterdam).

De inhoud van deze publicatie is met grote zorg samengesteld. Desondanks zijn Onderzoek aan Zet, Bureau Omlo, de Hogeschool Utrecht en Robbers Research & Education niet aansprakelijk voor de eventuele schade die ontstaat door het gebruik van deze informatie.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
1.1	Achtergrond en aanleiding	5
1.2	Doelstelling en onderzoeksvragen	7
1.3	Aanpak van het onderzoek	8
1.4	Definiëring schadelijke praktijken en zelfbeschikking	9
1.5	Leeswijzer	12
2	Witte vlekken in het huidige beleid	13
2.1	Doelgroepen waarvoor geen of te weinig aandacht is	14
2.1.1	Meer diversiteit in herkomstgroepen	14
2.1.2	Ook andere orthodox religieuze groepen	15
2.1.3	Specifieke leeftijdsgroepen	18
2.1.4	Andere of specifieke groepen	19
2.1.5	Overige doelgroepen	22
2.2	(Meer) aandacht voor issues die de eer van een gemeenschap raken	23
2.3	(Meer) aandacht voor specifieke praktijken	25
2.3.1	Economische uitbuiting	25
2.3.2	Vormen van online geweld	27
2.3.3	Praktijken bij kinderen met beperking, gedragsstoornissen of verslaving	28
2.3.4	Schadelijke praktijken die door enkele respondenten genoemd worden	29
2.3.5	Meer aandacht voor praktijken die al in het Actieprogramma worden genoemd	32
2.4	Meer aandacht voor de context	35
2.4.1	Ongewenste buitenlandse inmenging	35
2.4.2	Polarisatie	36

3	Effectieve interventies en werkzame elementen	37
3.1	Dialogointerventies	38
	Werkzame elementen	40
3.2	Voorlichtingsinterventies	42
	Werkzame elementen	45
3.3	Theater	45
	Werkzame elementen	47
3.4	Trainen professionals en vrijwilligers	48
3.5	Outreachend werken	50
3.6	Agenderen	51
3.7	Overige interventies	52
4	Beantwoording onderzoeksvragen	56
	BIJLAGE 1: De geïnterviewde respondenten	70
	Literatuurlijst	71

1 Inleiding

In dit inleidende hoofdstuk schetsen we de achtergrond, het beleid en aanleiding van deze verkenning. Ook beschrijven we de doelstelling, onderzoeksvragen en aanpak van het onderzoek. Vervolgens lichten we de begrippen 'schadelijke praktijken' en 'zelfbeschikking' nader toe. We sluiten het hoofdstuk af met een leeswijzer voor de rest van het rapport.

1.1 Achtergrond en aanleiding

De vrijheid om jezelf te kunnen zijn en de zelfbeschikking om eigen keuzes te maken, is niet voor alle Nederlanders even vanzelfsprekend. Vooral individuen uit zogenoemde 'gesloten gemeenschappen' worden soms beperkt in hun mogelijkheden om zichzelf te ontplooien en hun leven naar eigen inzichten en wensen in te vullen. Met gesloten gemeenschappen worden gemeenschappen bedoeld waarbij de collectieve oriëntatie belangrijker is dan de individuele wensen. De gedachtegang is dat mensen in gesloten gemeenschappen nog te vaak beperkt worden in hun persoonlijke autonomie als gevolg van afhankelijkheidsrelaties en ongelijkheid tussen man en vrouw (Oomkens & Omlo, 2018).

Beperkingen om het leven naar eigen wens in te vullen kan in de praktijk resulteren in 'schadelijke praktijken' zoals huwelijksdwang, huwelijkse gevangenschap, achterlating, eengerelateerd geweld en vrouwelijke genitale verminking.

Kenmerkend voor veel schadelijke praktijken is dat ze deels of lange tijd buiten het zicht van de reguliere hulpverlening en de partners in de strafrechtketen plaatsvinden. Het gaat om verschijnselen die soms verboden zijn, waar een taboe op rust en waarbij sprake kan zijn van schaamte. Het gaat ook om complexe problematiek, die zich hierdoor moeilijk in kaart laat brengen. Slachtoffers zien zichzelf lang niet altijd als slachtoffer, hun omgeving herkent de problematiek niet of vergoelijkt deze en professionals herkennen de risico's lang niet altijd tijdig (Askari et al., 2019).

Beleid

Het is de ambitie van het kabinet om schadelijke praktijken te voorkomen, te bestrijden en de slachtoffers vroegtijdig te helpen en ondersteunen. De afgelopen jaren is er bijvoorbeeld veel geïnvesteerd in het versterken van de kennis en expertise van diverse professionals, bijvoorbeeld door de oprichting van expertisecentra zoals het LKHA (Landelijk Knooppunt voor Huwelijksdwang en Achterlating en het LEC EGG (Landelijk Expertisecentrum eengerelateerd geweld) en via het Platform Eer en Vrijheid. Daarnaast is met het Consortium Zelfbeschikking en Movisie ingezet op een mentaliteitsverandering om schadelijke praktijken te voorkomen. Sleutelfiguren worden daarbij ingezet om te

bevorderen dat er meer ruimte komt voor zelfbeschikking binnen diverse groepen met een migratieachtergrond en/of vluchtelingenachtergrond.

Via het programma 'Geweld hoort nergens thuis' is er specifieke aandacht voor de aandacht van huiselijk geweld en kindermishandeling. Met dit programma wil het kabinet huiselijk geweld en kindermishandeling eerder en beter in beeld brengen, stoppen en duurzaam oplossen. Extra aandacht wordt hierbij gegeven aan bepaalde groepen, zoals slachtoffers van loverboys en kinderen in kwetsbare opvoedsituaties. Om dit te realiseren werken onder andere gemeenten, politie, justitie en Veilig Thuis samen. Een belangrijk onderdeel van het programma 'Geweld hoort nergens thuis' vormt de 'actieagenda Schadelijke Praktijken'. De ministeries van VWS, SZW, OCW, JenV en Buitenlands Zaken werken gezamenlijk aan de uitvoering hiervan. Het doel van deze actieagenda - dat voortbouwt op het Actieplan Zelfbeschikking (2015-2017) - is diverse schadelijke praktijken eerder en beter in beeld te krijgen, te stoppen en duurzaam op te lossen.

De actieagenda Schadelijke Praktijken richt zich op de aanpak van de volgende maatschappelijke vraagstukken:

- vrouwelijke genitale verminking;
- huwelijksdwang en achterlating;
- eengerelateerd geweld.

Met de uitvoering van de actieagenda wordt ook uitvoering gegeven aan verschillende moties, toezeggingen en amendementen die verbonden zijn met de aanpak van schadelijke praktijken. Zo financiert de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid ter uitvoering van een amendement van lid Becker projecten van Femmes for Freedom, Dona Daria en Het Humanistisch Verbond, die zich richten op de bevordering van het recht op Zelfbeschikking. Daarmee worden onderstaande projecten mogelijk gemaakt die zich richten op verschillende groepen en schadelijke praktijken:

- Femmes for Freedom voert een project uit gericht op voorlichting aan inburgeringsplichtige vrouwen en LHBTI-personen uit nieuwkomersgroepen over praktijken die het recht op zelfbeschikking beperken zoals onder meer huwelijksdwang en eengerelateerd geweld.
- Dona Daria richt zich op het vergroten van het sociaal netwerk van vrouwen en LHBTI-personen uit gesloten gemeenschappen, onder andere door hen voorlichting te geven over het aanbod van vrijwilligerswerk en cursussen.
- Het Humanistisch Verbond richt zich op de opvang en ondersteuning van geloofsverlaters. In diverse regio's en steden worden gespreksgroepen en cursussen georganiseerd en wordt er een platform geboden aan geloofsverlaters.

Tot slot heeft de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid ook toegezegd om in 2021 uitvoering te geven aan het amendement van lid Becker door in projecten te investeren die tot doel hebben de positie van LHBTI-personen uit gesloten gemeenschappen te verbeteren.

Witte vlekken

In een verkennende studie naar schadelijke praktijken wordt aangegeven dat nog niet alle risicogroepen in beeld zijn (Askari et al., 2019). Om het tweede amendement van Becker uit te voeren en om ook tegemoet te komen aan de motie Van Wijngaarden/Van Dijk waarin zij om aanvullende maatregelen vragen op het terrein van eengerelateerd geweld, heeft het ministerie van SZW besloten een beknopte verkenning te laten uitvoeren naar mogelijke witte vlekken in de huidige preventieve aanpak.

Doel van deze verkenning is om door middel van vooral interviews met een aantal experts suggesties te doen hoe er een extra impuls kan worden gegeven aan de bestaande aanpak. Vraag is of er volgens deze experts zaken over het hoofd worden gezien voordat wordt voortgebouwd op het eerder ingezette beleid waarin werd ingezet op mentaliteitsverandering. Zijn er nieuwe inzichten opgedaan in de wetenschap of de praktijk die nuttig zijn ten behoeve van een evidence based aanpak?

1.2 Doelstelling en onderzoeksvragen

De doelstelling van de verkenning is tweeledig. Ten eerste is de verkenning gericht op het aanwijzen van mogelijke witte vlekken in de huidige preventieve aanpak van schadelijke praktijken. Ten tweede dient het in kaart te brengen welke effectieve interventies er beschikbaar zijn. Hiertoe zijn de volgende vier onderzoeksvragen geformuleerd:

- 1) Zijn alle thema's en doelgroepen geadresseerd binnen de 'actieagenda Schadelijke Praktijken'?
- 2) Welke interventies zijn effectief om schadelijke praktijken te voorkomen en/of een mentaliteitsverandering tot stand te brengen? Wat zijn de werkzame elementen?
- 3) Welke partijen moeten betrokken worden bij deze aanvullende aanpak waarbij eventueel wordt voortgebouwd op eerder ingezet beleid en succesvolle projecten kunnen worden opgeschaald. Hoe kan dit het beste aangepakt worden?

1.3 Aanpak van het onderzoek

Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, zijn we gestart met een korte verkenning van de kaders waarbinnen de opdracht en in het bijzonder de zoektocht naar witte vlekken plaatsvindt. Daartoe hebben we een lichte literatuurverkenning uitgevoerd om mogelijke witte vlekken op te sporen. Ook hebben we verkennende gesprekken gevoerd met experts die aangaven wat volgens hen de thema's en doelgroepen zijn die nog niet of nog onvoldoende geadresseerd zijn binnen de actieagenda Schadelijke Praktijken. In deze gesprekken was er voor experts ruimte om te reflecteren op witte vlekken op basis van hun eigen interpretaties van de betekenis van termen als schadelijke praktijken en zelfbeschikking. Afgebakende definities en een stikte inkadering van de thematiek door de onderzoekers vooraf zou de ruimte van experts om na te denken over witte vlekken te veel beperken en de zoektocht naar mogelijke lacunes in het beleid bemoeilijken.

Dit heeft een rijk scala aan vraagstukken opgeleverd die opgevat zouden kunnen worden als schadelijke praktijken. Deze hebben we verwerkt in een vragenlijst die we in interviews met onderzoekers en andere experts hebben voorgelegd. Overigens begonnen we altijd met het stellen van open vragen over witte vlekken. Pas in tweede instantie legden we eerder verzamelde thema's voor. Daarnaast hebben we gevraagd naar effectieve interventies. Niet iedereen heeft zicht op wetenschappelijk onderbouwde effectieve interventies. Daarom lieten we voor experts uit de praktijk ook ruimte om veelbelovende interventies te noemen, dat wil zeggen interventies waarvan zij op basis van hun praktijkkennis de indruk hebben dat ze succesvol zijn. Verder hebben we de respondenten gevraagd naar werkzame elementen.

In totaal hebben we in 26 gesprekken 33 experts geïnterviewd (zie bijlage 1). We hebben bewust gekozen om relatief veel experts te interviewen die zijn verbonden aan organisaties die in nauw contact staan met de gemeenschappen waar (mogelijk) schadelijke praktijken plaatsvinden. Wanneer het organisaties van Nederlanders met een migratieachtergrond betreft, worden voor deze organisaties verschillende omschrijvingen gebruikt als bijvoorbeeld zelforganisaties, minderhedenorganisaties, migrantenorganisaties en vluchtelingenorganisaties. Omdat het steeds vaker om organisaties gaat waarvan een groot deel van de leden en vrijwilligers in Nederland is geboren en getogen, worden de laatste jaren ook vaker omschrijvingen als grassrootsorganisaties, Non Gouvernementele Organisaties (NGO's), maatschappelijke organisaties of maatschappelijke belangenorganisaties gebruikt. In dit rapport kiezen we voor de laatste omschrijving.

Het onderzoek vond in de zomermaanden plaats. Onder andere hierdoor waren enkele respondenten niet in staat ons te woord te staan. De groep van 33 geraadpleegde experts bestond uit 11 vertegenwoordigers van maatschappelijke belangenorganisaties, 8 werknemers van Kennisinstituten, 5 vertegenwoordigers van welzijnsorganisaties, 7 onderzoekers/adviseurs en 2 experts die zowel aan een theatergezelschap als aan een maatschappelijke belangenorganisatie verbonden zijn. Voor een overzicht van de geraadpleegde experts, zie bijlage 1.

In de beperkte literatuurstudie hebben we naast mogelijke witte vlekken ook gezocht naar effectieve interventies. Waar we bij de witte vlekken ons voornamelijk zullen baseren op de interviews met experts, hebben we bij de beschrijving van effectieve interventies en werkzame elementen iets meer gebruik gemaakt van literatuur.

1.4 Definiëring schadelijke praktijken en zelfbeschikking

In de literatuur zijn er meerdere definities te vinden van schadelijke praktijken en zelfbeschikking. Aangezien beide begrippen een centrale rol hebben in dit onderzoek en ze ook als beleidstermen worden gebruikt, houden we deze begrippen aan in het onderzoek en staan we wat uitgebreider bij stil bij de betekenis ervan.

Als uitgangspunt voor de term schadelijke praktijken hanteren we de omschrijving die AEF (Askari et al., 2019) gebruikt in een verkenning die in opdracht van VWS is uitgevoerd. In deze verkenning worden deze praktijken¹ omschreven als "uiteenlopende vormen van onderdrukking en geweld tegen kinderen (vooral meisjes) en mannen en vrouwen die voortkomen uit traditie, cultuur, religie of bijgeloof."

Anderen benadrukken dat het gaat om een beperking van het recht op zelfbeschikking door personen uit dezelfde gemeenschap of familie. Bakker en Felten (2019) stellen dat dit geregeld samengaat met dwang of zelfs geweld. Schadelijke praktijken komen volgens hen voort uit de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen.

In de interviews met experts constateren we dat er – net zoals in de literatuur – verschillende ideeën zijn over de betekenis van schadelijke praktijken. Waar sommige experts bijvoorbeeld benadrukken dat schadelijke praktijken altijd gendergerelateerd zijn, stellen anderen dat dit niet noodzakelijkerwijs het geval hoeft te zijn.

¹ In de verkennende studie van AEF wordt nog de omschrijving 'schadelijke traditionele praktijken' gebruikt. Later is besloten 'traditionele' te schrappen.

Enkele respondenten geven aan moeite te hebben met de term schadelijke praktijken. Een term moet volgens Janine Janssen (manager LEC-EEG en lector Veiligheid in Afhankelijkheidsrelaties Avans Hogeschool) idealiter nauwkeurig zijn in de analyse van de sociale context, en het motief. Daarnaast moet het zo min mogelijk normatief zijn. Dat maakt de analyse als wetenschapper gemakkelijker, maar vergemakkelijkt ook de communicatie met mensen die problemen ervaren. Zij moeten zich in de terminologie herkennen. Volgens Saadia Daouairi (Dona Daria) is dat niet altijd het geval:

“Schadelijke praktijken wordt door lang niet alle groepen als ‘schadelijk’ ervaren maar als een praktische oplossing voor een probleem waar ze geen betere oplossing voor zien. Dat kan te maken met de achtergrond van die mensen, maar ook met hun kennis en de aansluiting met reguliere hulpverlening. We moeten daar rekening mee houden wanneer we een gesprek over een schadelijke praktijk beginnen en duidelijk maken waarom iets een schadelijke praktijk is.”

Voor een omschrijving van de betekenis van zelfbeschikking verwijzen de auteurs naar een definitie van Amnesty International (2015).

“Zelfbeschikking is het individuele recht op eigen keuzen en zelfstandigheid. Het is de mogelijkheid om over zichzelf en het eigen lichaam en leven te beslissen. Het kan gezien worden als een element van de persoonlijke vrijheid, en daarmee als een grondslag van de mensenrechten.”

In het Actieplan Zelfbeschikking (2015-2017) omschreef de rijksoverheid zelfbeschikking als het recht om zelf keuzes te maken in het leven. Het ontbreken van dit individuele “zelfbeschikkingsrecht” vormt een beperking voor mensen om over hun fundamentele rechten en vrijheden te kunnen beschikken en zijn daarom een schending van de mensenrechten (Omlo & Bouma, 2016).

Tot slot noemen Hendriks e.a. (2013) dat zelfbeschikking verwijst naar het uitgangspunt dat iedereen zelf vorm moet kunnen geven aan het eigen leven. Het begrip wordt geassocieerd met andere waarden zoals keuzevrijheid, autonomie, zelfontplooiing, weloverwogenheid, zelfreflectie en authenticiteit. Daarnaast onderscheiden zij drie dimensies van zelfbeschikking: 1. zelfbeschikking als de ruimte om te weigeren; 2. zelfbeschikking als keuzevrijheid; 3. zelfbeschikking als het vermogen het eigen leven vorm te geven (zie voor een verdere toelichting: Hendriks, e.a., 2013; Omlo & Bouma, 2016).

Volgens Janine Janssen (LEC EEG, Avans), komen veel schadelijke praktijken voort uit issues die de eer van een gesloten gemeenschap raken. In veel gevallen is dat de (extended) family, maar het kan ook een andere (gesloten) gemeenschap zijn. Janssen (2017) gebruikt een schema waarin ze een helder onderscheid maakt tussen deze issues en de reacties hierop die als schadelijke praktijken (zelf gebruikt ze liever de term 'geweld in afhankelijkheidsrelaties') kunnen worden omschreven. Janine Janssen gaf hierop de volgende toelichting:

"Het schema is gebaseerd op wat ik heb waargenomen in de casuïstiek. Onder eer vallen ook opvattingen over de wijze waarop je goed voor je kinderen zorgt, hoe run je je familie, hoe voed je op e.d.? Het kan ook gaan om ouders die bang zijn dat ze worden aangesproken dat ze gefaald hebben bij de zedelijke opvoeding van hun kinderen. Bij het reguleren van het familienetwerk draait het om twee belangrijke kwesties: de geboorte van kinderen binnen het huwelijk en het aangaan van relaties. Seks buiten het huwelijk is zeker voor vrouwen problematisch, dan heb je allerlei problemen rond zelfbeschikking en kiezen voor een partner en daar zit ook de gevoeligheid rond homoseksualiteit of het hebben van een andere dan een heteroseksuele identiteit." (Janine Janssen)

Issues die aan de familie-eer kunnen raken in de levensloop en mogelijke reacties (Janssen, 2017, p.117)

Fase in de levensloop	Issues die aan familie-eer raken	Mogelijke reacties
Kindertijd; 0-12 jaar	Buiten de echt geboren zijn Niet besneden zijn Verzet tegen regels in de familie	Besnijdenis Achterlating (Dreiging met) geweld
Pubertijd; 12-18 jaar	Verzet tegen regels in de familie Niet besneden zijn Verlies maagdelijkheid Buitenechtelijke zwangerschap Verkrachting Het kiezen van een partner	Besnijdenis Gearrangeerd huwelijk Huwelijksdwang Achterlating (Dreiging met) geweld Zelfdoding (Dreiging met) verstoting
Jongvolwassenheid 18-24 jaar	Verzet tegen regels in de familie Verlies maagdelijkheid Buitenechtelijke zwangerschap	Gearrangeerd huwelijk Huwelijksdwang Huwelijkse gevangenschap Achterlating (Dreiging met) geweld

Fase in de levensloop	Issues die aan familie-eer raken	Mogelijke reacties
	Verkrachting Het kiezen van een partner Echtscheiding en het opnieuw aangaan van een relatie Eventuele discussie over voogdij kinderen	(Dreiging met) verstoting
Volwassenheid 24 jaar en ouder	Verzet tegen regels in de familie Verlies maagdelijkheid Buitenechtelijke zwangerschap Het kiezen van een partner Verkrachting Gearrangeerde huwelijken Echtscheiding en het opnieuw aangaan van een relatie Eventuele discussie over voogdij kinderen	Huwelijksdwang Huwelijkse gevangenschap Achterlating (Dreiging met) geweld Zelfdoding (Dreiging met) verstoting

Bovenstaand schema van Janssen richt zich voornamelijk op de eer van de extended family. Het merendeel van de schadelijke praktijken in gesloten gemeenschappen valt hier weliswaar onder, maar er zijn ook schadelijke praktijken die in een breder verband dan de familie plaatsvinden.

1.5 Leeswijzer

Het rapport is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 presenteren we een overzicht van de schadelijke praktijken waarvoor volgens de experts in het huidige beleid nu nog geen of onvoldoende aandacht is. In hoofdstuk 3 beschrijven we in verschillende effectieve dan wel veelbelovende interventies en werkzame elementen in de preventieve aanpak van schadelijke praktijken. In hoofdstuk 4 geven we antwoord op de onderzoeksvragen.

2 Witte vlekken in het huidige beleid

Zoals we in de inleiding al beschreven richt de actieagenda Schadelijke Praktijken richt zich voornamelijk op de volgende schadelijke praktijken:

- vrouwelijke genitale verminking;
- huwelijksdwang en achterlating;
- eegerelateerd geweld.

In aanvulling hierop en ter uitvoering van een amendement van lid Becker financiert het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid een aantal projecten gericht op opvang en ondersteuning van geloofsverlaters, het vergroten van het sociaal netwerk van vrouwen en LHBTI-personeel uit gesloten gemeenschappen en gericht op voorlichting aan inburgeringsplichtige vrouwen en LHBTI-personeel uit gesloten gemeenschappen.

We hebben experts gevraagd wat zij verstaan onder schadelijke praktijken en voor welke praktijken volgens hen nu nog geen of onvoldoende aandacht is in beleid. In dit hoofdstuk presenteren we een overzicht van de gepercipieerde lacunes in beleid. We hebben deze als volgt onderverdeeld:

- 1) Doelgroepen in het huidige beleid waarvoor nog te weinig aandacht is (paragraaf 2.1.)
- 2) Issues die binnen een (gesloten) gemeenschap kunnen leiden tot schadelijke praktijken en waarvoor nog onvoldoende aandacht is (paragraaf 2.2.)
- 3) Schadelijke praktijken binnen (gesloten) gemeenschappen waarvoor nog onvoldoende aandacht is (paragraaf 2.3.).

Bij de behandeling van doelgroepen, issues en praktijken beginnen we zo veel mogelijk met de witte vlekken die er wat ons betreft uitspringen, omdat ze door een groot deel van de respondenten werden benoemd of herkend. Vervolgens noemen we de doelgroepen, issues en praktijken die minder vaak werden genoemd.

Hierbij maken we wel nadrukkelijk de kanttekening dat het onjuist zou zijn dit als een rangorde te lezen. Het verkennende karakter van deze studie maakt het moeilijk een zorgvuldige weging te maken van de bevindingen en een rangorde te maken van de doelgroepen, issues en praktijken waarvoor (meer) aandacht zou moeten komen. De groep experts die wij hebben gesproken is daarvoor te klein. Daarnaast is het voor de experts vaak moeilijk tot onmogelijk om aan te geven in welke omvang schadelijke praktijken voorkomen.

2.1 Doelgroepen waarvoor geen of te weinig aandacht is

Het accent in het beleid ligt volgens bijna alle experts nu sterk op gesloten gemeenschappen van (vaak islamitische) Nederlanders met een migratieachtergrond. Het merendeel van hen vindt de aandacht voor deze groepen terecht, maar alle respondenten benadrukken dat schadelijke praktijken ook in andere gesloten gemeenschappen plaatsvinden.

Enkele respondenten maken hierbij de kanttekening moeite te hebben met het denken in doelgroepen. Mensenrechten en zelfbeschikking moeten nadrukkelijk het uitgangspunt zijn. Waar deze geschonden of beperkt worden, moet worden opgetreden ongeacht de herkomst. Bij de aanpak en bij de preventie kunnen kenmerken als herkomst, religie of cultuur van een gemeenschap wel relevant zijn, maar hierbij wordt dan stevast de kanttekening gemaakt dat het meestal gaat om uitzonderingen, die niet veralgemeniseerd moeten worden.

Met deze kanttekening worden hieronder enkele doelgroepen genoemd waarvoor meer aandacht zou moeten komen. De doelgroepen zijn in dit verband de slachtoffers van schadelijke praktijken. Het gaat om doelgroepen waarvoor nog geen specifieke aandacht is, maar ook om doelgroepen waarvoor volgens respondenten in de praktijk nog te weinig aandacht is.

2.1.1 Meer diversiteit in herkomstgroepen

Nederlanders zonder migratieachtergrond

Het merendeel van de experts benadrukt dat onder Nederlanders zonder migratieachtergrond ook gesloten gemeenschappen bestaan, waar de vrijheid van individuen ernstig wordt beperkt door schadelijke praktijken door de gemeenschap waarvan zij een onderdeel vormen. Issues die in deze gemeenschappen kunnen spelen zijn de vrijheid om jezelf te kunnen zijn als LHBTI-persoon, seksuele vrijheid, vrije partnerkeuze, de vrijheid om een geloof te verlaten of je tot een (ander) geloof te bekeren en schadelijke vormen van economische afhankelijkheid. Dit kan leiden tot praktijken als bijvoorbeeld conversietherapie, (online) pestgedrag, (psychisch) geweld, verstoting, leven in isolement, uitbuiting en loverboys.

Inburgeraars en andere groepen met een migratieachtergrond

De indruk bestaat dat bij veel experts schadelijke praktijken in eerste instantie vooral aan Turkse en Marokkaanse Nederlanders wordt gedacht of aan Somalische Nederlanders wanneer het om vrouwelijke genitale verminking (vgv) gaat. Verschillende experts adviseren om aandacht te hebben voor een breder spectrum aan groepen met een migratieachtergrond, voornamelijk nieuwkomers.

Bijzondere aandacht wordt gevraagd voor vluchtelingen die in het land van herkomst, op de vluchtroute, in kampen onderweg en in de opvang in Nederland vaak meerdere traumatische ervaringen hebben gehad. Binnen (herenigde) families kan dit de kans op verschillende schadelijke praktijken vergroten, waarvan kinderen, vrouwen en LHBTI-persoonlijk vaker het slachtoffer zijn. Hierbij worden allereerst orthodoxe gemeenschappen genoemd die afkomstig zijn uit Syrië, Afghanistan en Ethiopië.

Zo maakt Diny Flierman, manager van het LKHA, zich bijvoorbeeld zorgen over Syrische kindbruiden en achterlating in Syrië en de Ethiopische gemeenschappen, wijst Jonathan van der Steege (Welstad) op geïsoleerde Syrische vrouwen, zeker op het platteland en vraagt Tahmina Ashraf-Bashir (Voice of All Women) aandacht voor kleinere groepen als Oeigoeren, Tsjetsjenen, de Ahvas gemeenschap (een Arabische minderheidsgroepering uit Iran) en Palestijnen.

Susan Rutten, hoogleraar aan de Universiteit van Maastricht, wijst erop dat informele huwelijken, vrouwelijke genitale verminking (vgv) en kindhuwelijken wereldwijd voorkomen en dus ook in verschillende Nederlandse groepen met een migratieachtergrond. Wat betreft kindhuwelijken vraagt ze onder andere aandacht voor groepen die afkomstig zijn van de Balkan en de Roma.

Respondenten adviseren direct bij de opvang van statushouders in AZC's veel accent te leggen op hulpverlening en op het aangaan van het gesprek over huwelijksdwang, achterlating en andere schadelijke praktijken. Ook tijdens het inburgeringstraject zou er meer aandacht besteed kunnen worden aan thema's als mensenrechten en zelfbeschikking.

2.1.2 Ook andere orthodox religieuze groepen

Bijna alle respondenten ervaren dat het accent bij schadelijke praktijken vaak ligt op orthodox islamitische groepen. Zij vinden deze focus stigmatiserend. Gesloten gemeenschappen komen ook in christelijke, joods-orthodoxe en hindoestaanse tradities voor. Hierdoor zijn sommige praktijken, zoals bijvoorbeeld eengerelateerd geweld, ten onrechte als een voornamelijk islamitisch probleem geframed² en zijn andere orthodoxe groepen buiten beeld gebleven.

2 Janine Janssen zei hierover in het gesprek dat wij met haar hadden: "In Nederland zijn veel problemen als eengerelateerd geweld geframed als een islamitisch probleem. Het komt in de hele wereld voor, maar in Europese landen zijn we heel erg geneigd om dit te koppelen aan één specifieke groep. Je ziet al snel de redenering: een kanarie is een vogel, dus alle vogels zijn kanaries. Dat is een drogreden. De relatie met religie is er indirect. In de grote geloven wordt geweld weliswaar vaak wel veroordeeld, maar religieus geïnspireerd zijn natuurlijk wel ideeën over hoe mannen en vrouwen zich hebben te verhouden en opvattingen over seksualiteit. In de antropologie hebben we er een mooi begrip voor: bricolage, mensen knutselen ook zelf dingen in elkaar. 'Een beetje van mezelf en een beetje van maggi'. Je googelt eens wat en zet er hier en daar een soera of een vers uit de bijbel. Het is niet alleen een theologisch verfoeg, het is ook wat mensen er zelf van maken."

Ook geven respondenten aan de indruk te hebben dat het heersende beeld is dat alle migranten en vluchtelingengroepen moslims zijn. Verschillende respondenten benadrukken dat orthodoxe christenen niet alleen te vinden zijn in de Biblebelt, maar ook in migrantenkerken in de grote steden en onder vluchtelingen uit bijvoorbeeld Syrië, Irak, Ethiopië en Eritrea.

We hebben twee experts gesproken die meer konden vertellen over andere orthodoxe gemeenschappen: Hans-Dieter de Smit over christelijk orthodoxe gemeenschappen en Dina-Perla Portnaar over joods orthodoxe gemeenschappen.

Orthodoxe christenen

In sommige gesloten christelijk orthodoxe gemeenschappen is het hebben van LHBTI+ gevoelens wel mogelijk, maar mag het absoluut niet in de praktijk worden gebracht. De reactie hierop varieert volgens Hans-Dieter de Smit (projectmanager LCC+ projecten³) van grapjes maken tot het niet meer mogen deelnemen aan allerlei religieuze activiteiten, behandeling met conversietherapie en verstoten worden. Daartussen zitten volgens hem subtielere vormen van uitsluiting en opmerkingen als "ik bid voor je dat je het licht weer mag zien" tot discriminerende uitspraken van onder andere sommige dominees.

De stap om zelf uit een gemeenschap te stappen is voor LHBTQIA+'ers groot: ze stappen daarmee vaak ook uit hun familie en hun netwerk aan sociale relaties. Anderen worden uit huis gezet. Hans-Dieter de Smit:

"Als je kijkt naar jongvolwassenen in de Biblebelt, dan komt het regelmatig voor dat jongeren uit de kast komen en dat ouders zeggen: daar is de deur. Dat soort vormen van uitsluiting komt nog steeds voor. Die jongeren kunnen nergens terecht, omdat hun hele netwerk in een klein dorpje zit en familieleden en docenten dezelfde opvattingen hebben als hun ouders."

Orthodoxe joden

Een voorbeeld van een kleine orthodoxe groep zijn de orthodoxe joden. De joodse gemeenschap in Nederland is niet groter dan 50.000 mensen en de orthodoxe gemeenschappen vormen hier een klein onderdeel van. Eén van de experts die we spraken is Dina-Perla Portnaar die zelf opgroeide in de kleine streng orthodox chassidische gemeenschap.

3 Onder de naam LCC Plus Projecten voert een alliantie van vijf christelijke homo-organisaties (LKP, CHJC, Contrario, HofFemales.nl en Netwerk Mirre projecten uit ter versterking van de sociale positie van LHBTI-personen in christelijke kringen.

Sinds een aantal jaren zet ze zich in tegen schadelijke praktijken in orthodoxe gemeenschappen, in het bijzonder de joods orthodoxe gemeenschap. Dat doet ze onder andere door haar persoonlijke geschiedenis te vertellen, zoals ze die heeft beschreven in haar autobiografische boek *Exodus uit de Vuurtoren*. Ze benadrukt hierbij dat haar verhaal niet illustratief is voor 'de joodse gemeenschap', maar wel voor gesloten orthodoxe gemeenschappen, die hun eigen regels boven de formele wet- en regelgeving, waaronder mensenrechten, stellen.

In de gemeenschap waarin Portnaar opgroeide werd de strikte joodse wet- en regelgeving, namelijk de halacha – Joodse wet, gevolgd. Portnaar legt uit dat tot in de allerkleinste puntjes wordt voorgeschreven hoe je moet leven; voor bijna iedere handeling bestaan voorschriften, waar in het bijzonder meisjes zich aan hebben te houden. Zelf mocht ze bijvoorbeeld niet buiten spelen en met buurkinderen omgaan. Bij (vermeende) overtredingen of 'verkeerde opmerkingen' werd ze jarenlang zwaar fysiek en psychisch mishandeld door haar moeder en broer. Op 12-jarige leeftijd deed ze voor het eerst een melding bij de politie nadat ze achtervolgd was met een mes door haar broer.

Door de mishandelingen en het onthouden van gepaste medische zorg, moesten haar eileiders worden verwijderd. Mensen in haar omgeving, waaronder de leiding van het orthodoxe Cheider, hadden de mishandeling wel in de gaten, maar grepen niet in. Dina-Perla Portnaar:

Het onrecht dat mij werd aangedaan is immens, maar het werd getolereerd omdat mijn leven geen eigen leven was, maar een onderdeel vormde van een verstikkende gemeenschap die zeggenschap over mijn leven had. (...) Alles gaat binnen die gemeenschap volgens de joodse wet en alles vindt ook plaats binnen die gemeenschap. (...) Het is een relatief kleine gemeenschap, die sterk van elkaar afhankelijk is, veel steun vindt bij elkaar, maar elkaar ook enorm controleert."

Toen ze als puber een relatie kreeg werd ze naar rabbijnen in Crown Heights in New York gestuurd om gebrainwashed te worden en dreigde uithuwelijking. Met hulp van haar toenmalige vriendje stapte ze uit de gemeenschap.

2.1.3 Specifieke leeftijdsgroepen

Verschillende respondenten vroegen aandacht voor specifieke leeftijdsgroepen.

Ouderen – uitbuiting en isolatie

Diverse respondenten maken zich zorgen over ouderen, met en zonder migratieachtergrond, die geïsoleerd worden door hun kinderen. Dit beeld wordt herkend door veel andere respondenten. Het gebeurt vooral bij laaggeletterden en digibeten die voor hun financiële administratie, communicatie met de buitenwereld, toegang tot zorg etc. sterk afhankelijk zijn van hun kinderen. Dit gebeurt niet alleen ouderen in gesloten gemeenschappen, maar ouderen in deze gemeenschappen zijn wel kwetsbaarder en moeilijker bereikbaar voor de reguliere hulpverlening.

Jongeren en jongvolwassenen van tweede en derde generatie

Enkele respondenten vragen aandacht voor de benadering van jongeren van de tweede generatie en derde generatie. Hiermee worden jongeren bedoeld waarvan de ouders of grootouders niet in Nederland geboren zijn. Het gaat om generaties die weliswaar in gemeenschappen leven die nog een sterke band met het land van herkomst hebben, maar die in Nederland geboren en getogen zijn en primair als Nederlander aangesproken willen worden. Dit laatste zou volgens Emily Allwood (Pharos) en Shirin Musa (Femmes for Freedom) ook meer meegenomen moeten worden bij de ontwikkeling van tools.

Leerlingen in het orthodox bijzonder onderwijs en informeel onderwijs

Een paar respondenten maken zich zorgen om de orthodoxe scholen in het bijzonder onderwijs en over het informeel onderwijs. Daar worden volgens hen opvattingen verkondigd die indruisen tegen mensenrechten in het algemeen en de rechten van vrouwen en LHBTI-personen in het bijzonder. Mustafa Ayranci (HTIB) over het informele onderwijs:

“Ik maak me zorgen over het informeel onderwijs. Ik vind het zorgelijk dat meisjes van 5 jaar al gescheiden van jongens, les krijgen. Nog los van de inhoud van de lessen: wat voor boodschap geef je die kinderen dan mee over gelijke rechten?”

2.1.4 Andere of specifieke groepen

Transgenders

Diverse respondenten vroegen aandacht voor trans personen als nieuwe doelgroep. We spraken daarom met Dinah De Riquet Bons van Trans United Europe. Zij signaleert dat veel jonge trans personen van kleur, soms nog kinderen, op straat worden gezet omdat ze thuis niet zichzelf kunnen zijn. De Riquet Bons:

"We zien dat veel jonge trans personen van kleur, soms nog kinderen, op straat worden gezet omdat ze thuis niet zichzelf kunnen zijn. Hun ouders schamen zich voor hun trans kinderen. Het leidt tot conflicten, pesterijen, mishandeling ("we slaan het eruit") en er zijn jongeren die worden meegenomen naar een kerk of moskee voor conversietherapieën. Eenmaal op straat beland zijn de jongeren kwetsbaar, op meerdere vlakken. In tegenstelling tot veel witte trans personen hebben ze geen steun uit het sociale netwerk waaruit ze afkomstig zijn en hebben ze vaak een opvoeding gehad waarin weinig over seksualiteit en over 'anders kunnen zijn' werd gesproken."

Deze jongeren hebben volgens Dinah De Riquet Bons problemen met hun transitie, met hiv en geslachtsziektes. Tegelijkertijd hebben ze weinig kennis over medische zaken en is de drempel om naar de dokter te gaan hoog. Veel trans personen van kleur voelen zich volgens De Riquet Bons vaak outsiders in de LHBTi+-gemeenschap. Ze worden uitgesloten, gepest en hebben vaak te maken met geweld op straat. Daarnaast komen ze erg moeilijk aan een baan en zijn ze kwetsbaar voor economische uitbuiting. In ruil voor onderdak belanden ze vaker in het sekswerk. Vooral in de Zuid-Amerikaanse community gebeurt het volgens de Riquet Bons vaak dat uitbuiters lichamelijke aanpassingen laten uitvoeren. Voor deze groep is uitgezonderd enkele eigen initiatieven als Trans United Europe weinig opvang en bij professionals ontbreekt vaak de kennis over deze groep.

LHBTI-personen in asielzoekerscentra

Verschillende respondenten maken zich zorgen over de positie van LHBTI-personen in asielzoekerscentra (AZC's).

Volgens Bianca Tolboom van Fier is er onder asielzoekers met een LHBTI+ achtergrond angst om mishandeld, uitgesloten, of belachelijk gemaakt te worden in azc's, door medebewoners. Zij houden hun seksuele oriëntatie het liefst heel geheim en voelen niet de ruimte om erover te praten. Ella Smith jr. van Colored Collective stelt:

"Het is een megagroot probleem. Mensen vluchten vanwege hun LHBTI+ identiteit en komen dan in Nederland terecht in een AZC samen met mensen waarvoor ze zijn gevlucht. Er wordt geen goed onderscheid gemaakt. En er doen zich hierdoor walgelijke incidenten voor. Zoals een lesbische vrouw die met kokend water werd overgoten vanwege homohaat. Een ander groot probleem is de gatekeeping bij de IND. Om te oordelen of mensen homo genoeg of trans genoeg zijn, worden er aan deze mensen hele persoonlijke vragen gesteld over hun seksuele gedrag. Terwijl ze zich heel onveilig voelden in het land van herkomst hierover. Ze moesten hun identiteit verstoppen. Je kan niet zulke gevoelige vragen stellen. Bovendien is de relatiegeschiedenis een slechte maatstaf om te bepalen of iemand genoeg homo is. (..) Ik heb het idee dat statushouders weinig sociaal-emotionele ondersteuning krijgen. Dat heb ik ook begrepen vanuit de gemeenschap. Je ontvlucht de ene traumatische situatie uit en je komt in een nieuwe terecht. Ze vrezen voor hun leven. Ze durven de deur niet open te doen, niet op straat te komen, geen woorden uit te wisselen en ze zijn bang voor hate crimes. Het is een kwetsbare groep."

Vrouwen met een afhankelijke verblijfsvergunning

Enkele respondenten wijzen op de nog immer kwetsbare positie van voornamelijk vrouwen die in het kader van een huwelijk naar Nederland zijn gekomen. Zij kunnen pas na vijf jaar een onafhankelijke verblijfsvergunning krijgen. Op dit punt is de situatie van vrouwen verslechterd, zo benadrukt Joke Verkuijlen van de Landelijke Werkgroep Mudawwanah: Kon een vrouw eerst na drie jaar een verblijfsvergunning krijgen, in april 2012 veranderde dit in vijf jaar. Ze zijn hierdoor gedwongen langer bij hun partners te blijven.

Latifa Lazaar (stichting Kezban):

"Het tegenstrijdige in regels maakt het moeilijk om te begrijpen wat de overheid van mensen vraagt. Bijvoorbeeld zelfbeschikking, emancipatie en veiligheid van vrouwen staan hoog op de agenda van de overheid, maar als het gaat over een groep vrouwen die in het kader van gezinshereniging in Nederland komen, wordt hun verblijfsvergunning afhankelijk gemaakt van het verblijf bij de partner. Daardoor blijven veel vrouwen jaren gevangen in een afhankelijk relatie waar vaak geweld en vrijheidsbeperking heerst."

Formeel kunnen vrouwen bij huiselijk geweld weliswaar eerder een verblijfsvergunning krijgen, maar in de praktijk blijken de meeste vrouwen volgens onder andere de LMW geen aangifte te durven doen zolang ze sterk afhankelijk zijn van hun man en mogelijk ook de schoonfamilie. Vrouwen die wel aangifte doen lopen het risico alsnog te worden uitgezet of te verdwalen in een bureaucratisch doolhof en langer slachtoffer te blijven van huiselijk geweld.

Ongedocumenteerden

Enkele respondenten vragen aandacht voor de positie van ongedocumenteerden. Deze groep geniet weinig bescherming van Nederlandse en internationale wet- en regelgeving. Ze zijn kwetsbaar voor uitbuiting door werkgevers, familie of anderen. Ze worden amper of slecht betaald en werken onder slechte werkomstandigheden. Er is geregeld sprake van mensenhandel.

Bianca Tolboom van Fier geeft aan dat een deel van de asielzoekers die bij hen onder behandeling staan vaak plotseling verdwijnt, omdat ze uitgeprocedeerd zijn. Dan gaan ze zich incognito ergens in Nederland "verstoppert". Doordat hun rechten vervallen, is er geen bescherming meer voor deze mensen en worden ze heel kwetsbaar voor uitbuiting. Ella Smith jr. van Colored Collective, een organisatie die onder andere psychosociale hulp biedt aan ongedocumenteerden, vangt signalen op dat er veel onder de radar plaatsvindt. Omdat een baan vinden erg ingewikkeld is, wordt een deel sekswerker.

Jongens en mannen die slachtoffer zijn van huwelijksdwang

Enkele respondenten vragen aandacht voor jongens en mannen die tegen hun wil trouwen. Volgens Diny Flierman, manager van het Landelijk Knooppunt Huwelijksdwang en Achterlating (LKHA) gaat het om een groep waar te weinig aandacht voor is:

"Ze worden onder druk gezet om te trouwen. Er wordt daarbij vaak een beroep gedaan op de eer, de familie-eer. Het is belangrijk dat hier meer aandacht voor komt. "Als je het niet weet, dan zie je het niet. Bewustwording is een eerste stap."

Achtergelaten vrouwen die nog maar kort in Nederland zijn en in het verleden achtergelaten vrouwen

Er wordt door een paar respondenten specifieke aandacht gevraagd voor twee groepen vrouwen die achtergelaten worden.

Allereerst de vrouwen, die maar heel kort in Nederland zijn geweest en vervolgens weer werden achtergelaten in het land van herkomst. Het gaat dan waarschijnlijk om huwelijken waar de in Nederland woonachtige man tegen zijn zin mee akkoord ging.

Daarnaast een groep vrouwen die vele tientallen jaren geleden zijn achtergelaten en nu terug willen. Sommigen zijn ook weer in Nederland, maar ze zijn vaak ongedocumenteerd.

2.1.5 Overige doelgroepen

Verskillende respondenten benadrukken dat schadelijke praktijken ook binnen andere gemeenschappen voorkomen. Ook daar zijn duidelijke normen, waarden, rituelen en eercodes aanwezig. Een paar respondenten noemen in dit verband als voorbeeld studentencorpora.

Het zijn gemeenschappen met vaak duidelijke opvattingen over gewenst en ongewenst gedrag. Dan gaat het bijvoorbeeld om opvattingen over uitgesproken gedrag dat 'mannelijk' of vrouwelijk' is. Voor personen, vaak LHBTI-personen, die niet aan deze normen voldoen, dreigt al snel verstoting, buitensluiting, of (dreiging met) geweld.

Sporters die niet voor hun geaardheid uit durven komen

Meerdere respondenten noemen de sport als een maatschappelijk domein waar gemeenschappen voorkomen waar mensen niet de vrijheid hebben om zichzelf te kunnen zijn. Bijvoorbeeld in veel voetbalstadions en -kantines is het klimaat nog bijzonder LHBTI+-vijandig. Het gevolg is bijvoorbeeld dat er nog nooit een profvoetballer uit de kast is gekomen. Uit recent onderzoek van het Mulier Instituut blijkt dat zeven op de tien profvoetballers de voetbalwereld als homovijandig ervaren.⁴ De voornaamste redenen om niet uit de kast te komen zijn allereerst de supporters, gevolgd door de machocultuur in de voetbalwereld en de rol van publieke opinie en de media.

Overig

Enkele experts noemden nog de volgende groepen die verhoogd risico lopen om slachtoffer te worden van schadelijke praktijken.

- Vrouwen die slachtoffer zijn van mensenhandel
- laaggeletterden
- mensen in armoede
- slachtoffers van discriminatie
- slachtoffers van loverboys

4 <https://www.kennisbanksportenbewegen.nl/?file=10366&m=1622807291&action=file.download>

2.2 (Meer) aandacht voor issues die de eer van een gemeenschap raken

In reactie op de vraag welke thema's binnen de actieagenda te weinig aandacht krijgen, benadrukken veel respondenten het belang van meer focus op het bespreekbaar maken van issues die in veel gemeenschappen, niet alleen gesloten gemeenschappen, nog zeer gevoelig liggen. Het gaat om issues die de eer van een extended family of een gemeenschap raken en een aanleiding kunnen vormen voor schadelijke praktijken (zie ook het in paragraaf 1.4. weergegeven schema van Janine Janssen). Wanneer deze issues binnen gesloten gemeenschappen bespreekbaar worden gemaakt, kan dit leiden tot bewustwording, gedragsverandering en vermindering van de schadelijke praktijken die eruit voortvloeien.

Schaamte voor personen met bijvoorbeeld een beperking, gedragsstoornissen of verslaving

Verskillende respondenten vroegen aandacht voor de schaamte die in verschillende bevolkingsgroepen bestaat over (familie)leden die om één of andere reden afwijken van de norm binnen een gemeenschap. Het is een issue dat door een meerderheid van de experts wordt herkend. Het gaat bijvoorbeeld om schaamte over personen, vaak kinderen, met een (licht) (verstandelijke) beperking, een gedragsstoornis, een psychische stoornis of om personen die verslaafd zijn. Het kan ook gaan om personen die gedrag vertonen dat volgens de familie niet bij hun gender hoort.

Ouders weten niet wat ze met deze kinderen aan moeten. Ze schamen zich, hebben het gevoel dat hun opvoeding gefaald heeft. De drempel om hulp te zoeken is vaak hoog. Emily Allwood (Pharos): "In deze groepen of gemeenschappen wordt geregeld de mythe in stand gehouden dat psychische klachten in hun groep niet voorkomen. Degene die hulp zoekt, doorbreekt die mythe."

Er is volgens Souad Achour (Inclusia) vaak niet alleen sprake van schaamte en een gebrek aan kennis, maar ook van onvoldoende aansluiting bij de reguliere zorg en hulpverlening. Andere respondenten herkennen dit beeld. Ouders worden geconfronteerd met scholen die kinderen niet op willen vangen, lange wachtlijsten in de zorg, professionele hulp die niet aansluit bij de hulpvraag van de ouders of met professionals die niet over de interculturele kennis en vaardigheden beschikken om de ouders te helpen. Hierdoor mijden ouders de zorg of gaan ze zoek naar alternatieven.

Het kan volgens verschillende respondenten leiden tot uiteenlopende schadelijke praktijken als opsluiting, huwelijksdwang, achterlating, gebedsgenezing en duiveluitdrijving.

Meer aandacht voor seksuele vrijheid en vrije partnerkeuze

Een aantal issues zijn nu al onderdeel van beleid, maar zouden volgens veel respondenten nog nadrukkelijker geagendeerd moeten worden.

Seksuele vrijheid

Verschillende respondenten signaleren dat er in veel gemeenschappen nog enorme taboes bestaan op seks, seksuele voorkeur e.d. Het zijn onderwerpen die in veel gezinnen niet of nauwelijks kunnen worden besproken. Het gevolg is dat kinderen met onvoldoende bagage de puberteit in gaan, soms zonder basale kennis over bijvoorbeeld ongesteldheid of anticonceptie en hierdoor minder weerbaar zijn tegen schadelijke praktijken.

Daarnaast worden jongeren, vooral meiden, beperkt in hun seksuele vrijheid door schaamte en eer van de gemeenschap. Twee respondenten verwijzen in dit verband naar een artikel van Nadia Ezeroili in de Volkskrant van 13 januari 2018. Een kort fragment:

“Want zodra een jonge vrouw ongehuwd zwanger raakt, kiest voor een niet-islamitische man of een naaktfilmpje van haar op straat komt te liggen, ligt ze er in veel gevallen uit. Of ze wordt hooguit getolereerd. De schaamte verlamt en maakt je tot melaatse. Je eer verliezen of de eer van je ouders beschadigen betekent je lot bezegelen als een vrouw zonder waarde. Je bent een wegwerpproduct.

Het is dus niet zo makkelijk voor een vrouw met islamitische of hindoestaanse achtergrond om aan te haken bij #MeToo, want in veel gevallen spelen de daders nog een rol in je leven. De verhalen zijn herleidbaar naar je naasten die je uit liefde en mededogen wilt sparen. En wie de moed wel heeft haar pijn te delen, hoe bescheiden en integer ook, wordt geconfronteerd met mensen die haar kwetsuren besmeuren: door racisten die het als munitie gebruiken voor hun racisme, of door mensen uit de eigen gemeenschap die haar verwijten de vuile was buiten te hangen.

Kortom: we zijn genuilkorfd en onze handen zijn gebonden.” (Nadia Ezeroili, Waarom het woord kech ons altijd treft als een mokerslag en aanhaken bij #MeToo lastig is, in de Volkskrant van 13 januari 2018.)

Veel respondenten signaleren dat er weliswaar veel aan LHBTI+ acceptatie wordt gedaan, maar dat zeker het accepteren van een niet-heteroseksuele geaardheid van leden in veel gemeenschappen, ook in kleine dorpen of op sportclubs, nog een brug te ver is. Ouders hebben nog vaak het idee dat bijvoorbeeld homoseksuele geaardheid te voorkomen of te genezen is. Ook worden kinderen thuisgehouden wanneer op school seksuele voorlichting wordt gegeven.

Er is meer voorlichting nodig en dat is bij veel gemeenschappen moeilijk te realiseren. Emily Allwood (Pharos): "Dan hoor ik: 'Wij hebben geen seks voor het huwelijk, dus dan is die voorlichting aan jongeren ook niet nodig.' Dan is het een enorme drempel dit onderwerp bespreekbaar te maken. Dat geldt dan ook voor maagdelijkheid en lhbt'i."

Volgens Shirin Musa van Femmes for Freedom zou de boodschap simpel moeten zijn:

"Celebrate love. Je mag zoenen wie je wil. Daar heeft niemand anders wat over te zeggen. De vrijheid om te zoenen wie je wil kan al snel beperkt worden door regels vanuit geloof, door vooroordelen, racisme en dergelijke. Het gaat om discriminatie van gelovigen of juist niet gelovigen, discriminatie van lhbt'i'ers, om discriminatie van mensen vanwege hun kleur of maatschappelijke status."

Het bestaande aanbod aan onderwijs en voorlichting zou volgens verschillende respondenten inclusiever moeten worden. Daarnaast zou er meer aandacht moeten komen voor de vaardigheden van hulpverleners die vaak niet weten hoe ze het gesprek over seksuele vrijheid moeten aangaan.

Vrije partnerkeuze

In het verlengde hiervan benadrukken diverse respondenten dat vrije partnerkeuze onder brede groepen een probleem is. Wanneer een kind een partner kiest van dezelfde sekse, uit een andere religieuze, etnische of politieke stroming of uit een andere sociaal-economische klasse, kan dit leiden tot allerlei problemen waaronder in sommige gevallen tot verstoting uit een familie of gemeenschap.

2.3 (Meer) aandacht voor specifieke praktijken

Kwesties die de eer van een (extended) family of een gesloten gemeenschap raken, kunnen leiden tot verschillende schadelijke praktijken. Gevraagd naar lacunes in het huidige beleid, benoemden de geïnterviewde experts praktijken waarvoor in hun beleving te weinig aandacht is of nog geen aandacht. We hebben de praktijken zoveel mogelijk thematisch proberen te ordenen.

2.3.1 Economische uitbuiting

Verscheidene respondenten agenderen de uitbuiting van vrouwen in gesloten gemeenschappen. Daarnaast werd gewezen op de manipulatie die plaatsvindt van mensen die binnen hun gemeenschap grote leningen zijn aangegaan.

Economische afhankelijkheid en uitbuiting van vrouwen

Diverse experts benadrukken het belang van economische zelfstandigheid van vrouwen. Vrouwen uit verschillende gesloten gemeenschappen zijn hierdoor sterk afhankelijk van hun partners en/of (schoon)familie.

Onder andere Femmes for Freedom (FFF) en Inclusia vragen al langere tijd aandacht voor het onderwerp en hebben beiden interventies ontwikkeld. Shirin Musa (FFF):

"Het gaat bijvoorbeeld om het recht op een eigen bankpas, zelf anticonceptie kunnen kopen, zelf maandverband kunnen kopen. Het kan ook gaan om enorme financiële druk in het kader van een huwelijk (bruidschat, huwelijksfeest) of om verplichtingen richting familie in het buitenland. Financiële zelfverdediging noemen we dat. Het gaat om de vrijheid als vrouw over je eigen geld te beschikken. (...) Er wordt onderschat wat voor impact financiële onzelfstandigheid kan hebben. Het kan niet alleen leiden tot verminderde vrijheid en sterke afhankelijkheid van partner of schoonfamilie, maar soms ook tot intimidatie en geweld."

Financieel afhankelijke vrouwen zouden volgens verschillende geïnterviewde experts ook kwetsbaarder kunnen zijn voor verschillende schadelijke praktijken. Dit geldt des te meer, zo benadrukt de Landelijke Werkgroep Mudawwanah (LWM), voor vrouwen die voor hun verblijfsvergunning afhankelijk zijn van hun man.

Volgens de onderzoekers is het stimuleren van arbeidsparticipatie, in het bijzonder van sociaaleconomisch kwetsbare vrouwen, van groot belang om de sociale weerbaarheid van vrouwen te vergroten.

Manipulatie door familieleden waarbij schulden bestaan

Volgens verschillende respondenten kan een gezin ook enorm veel schade ondervinden van leningen die zijn aangegaan bij familieleden. Het gaat vaak om leningen zonder rente, maar wel met een hoop mentale lasten en soms ongewenste verregaande bemoeienis door de familie. Saadia Daouairi (Dona Daria):

"Grote leningen worden door de geldverstrekker wel eens gebruikt om zich te bemoeien met het huishouden dat geld heeft geleend. Het gaat dan bijvoorbeeld over de opvoeding van de kinderen."

Bij enkele experts bestaat de indruk dat het aantal grote leningen is toegenomen sinds de coronapandemie. Omgekeerd gebeurt het ook dat families in Nederland onder druk veel geld sturen naar familie in het land van herkomst. Emily Allwood (Pharos):

“Ze doen dat uit zorg voor hun gemeenschap, maar soms zit daar ook wel druk achter. Deze families kunnen geen beroep doen op aanvullende maatregelen, maar leven de facto wel onder de armoedegrens. Scholen en kinderopvang kunnen dan alarm slaan omdat kinderen zonder eten of kleren op school komen. Financiële hulp of begeleiding is hier wel bij nodig.”

2.3.2 Vormen van online geweld

Versillende experts vragen aandacht voor het internet, dat niet alleen een platform is van schadelijke praktijken, maar ook ruimte biedt om schadelijke praktijken voort te zetten met andere middelen.

Volgens Habib Kaddouri (SMN) is internet de plek waar kwetsbaarheid voor schadelijke praktijken vergroot wordt.

“Fenomenen versterken elkaar. Stel je komt uit een traditioneel gezin waarin weinig wordt gesproken over liefde en seksualiteit dan ben je onvoldoende ‘bewapend’ om de grillige wereld, offline en online, te betreden en er je weg in te vinden. Dan is mediawijsheid niet voldoende. (...) Ik zie steeds meer jongeren in de verdrukking komen en professionals en ouders die hier te weinig zicht op hebben. Met alle gevolgen vandien. Bijvoorbeeld dat meisjes misbruikt worden, jongeren niet uit de kast durven komen.”

Volgens Janine Janssen (LEC-EEG, Avans Hogeschool) blijkt uit onderzoek naar online gedrag dat de daders van huiselijk geweld, stalking, partner- en ex partnergeweld zich niet alleen schuldig maken aan fysiek geweld, maar dat ze hun slachtoffers ook online achterna zitten. Hierbij wordt volgens haar ook de familie in het land van herkomst betrokken. Janine Janssen:

“Internet speelt ook een belangrijke rol bij het onderhouden van contacten in het land van herkomst. Dat is op zich fantastisch, maar dat heeft ook risico's. We zien nu bijvoorbeeld dat familieleden zeggen: 'als jij niet doet wat ik zeg, dan zet ik dat vanmiddag op Facebook en dan ziet de hele familie het, ook in het land van herkomst.' Eer en eergeerelateerd geweld zijn zeer adaptieve codes die ook online meedoen.”

Shirin Musa wijst op de impact die nieuwe communicatiemiddelen hebben op de privacy van vrouwen. Er zijn steeds meer mogelijkheden (camerabewaking, apps die iemands locatie delen e.d.) om vrouwen continue in de gaten te houden. Musa:

“Veel vrouwen worden met dit soort middelen door hun man enorm beperkt in hun vrijheid. Dat moet geagendeerd worden.”

2.3.3 Praktijken bij kinderen met beperking, gedragsstoornissen of verslaving

Zoals eerder al beschreven herkennen diverse respondenten het beeld dat in verschillende gesloten gemeenschappen men soms niet goed weet om te gaan met kinderen die anders zijn omdat ze bijvoorbeeld een beperking hebben, een gedragsstoornis, een psychische stoornis of een verslaving. Ouders schamen zich voor deze kinderen en hebben het gevoel dat ze als opvoeders hebben gefaald. Sommigen ervaren het als een straf van God, anderen zien het juist als een beproeving en in een enkel geval wordt vooral een psychische stoornis ervaren als bezetenheid door de duivel.

Wanneer ze geen steun durven zoeken bij de reguliere hulpverlening, daar niet gepast geholpen worden, of deze hulpverlening niet vertrouwen, zoeken ze alternatieve oplossingen. Hierbij wordt soms gekozen voor praktijken die deels ook genoemd worden in de 'actieagenda Schadelijke Praktijken' zoals het langdurig thuis opsluiten van kinderen, het niet meenemen van deze kinderen naar het land van herkomst of ze daar juist achterlaten, het uithuwelijken van kinderen en ook voor gebedsgenezing of exorcisme. Dit laatste vindt volgens enkele respondenten vaker online plaats.

Emily Allwood (Pharos): “We horen soms ook wel verhalen over gebedsgenezers. Soms gaat het bijvoorbeeld om meisjes die zich niet gedragen zoals ouders willen. Dan wordt wel eens naar een oplossing gezocht als rituele reiniging, gebedsgenezing of geweld. Vgv kan dan ook als een middel worden gezien om meisjes te kuisen en rustig te krijgen.”

Saadia Daouairi (Dona Daria): “Bij kinderen met psychische problematiek komt bij sommige ouders ook uithuwelijking ter sprake. Dan wordt een partner gezocht om te zorgen voor een zoon of dochter. In feite werkt zo'n partner dan als slaaf of slavin. En wanneer ze hiertegen in verzet komen lopen ze weer het risico in het land van herkomst achtergelaten te worden.”

Anita Nanhoe: "Het gebeurt ook wanneer ouders bang voor zijn voor de angstaanvallen en agressie van hun kind. Bij uithuwelijking wordt soms aan de partners niet alleen gevraagd voor het kind te zorgen, maar soms wordt er ook gevraagd voor de ouders te zorgen. Deze mensen kunnen niet terug. Het is een vorm van mensenhandel."

2.3.4 Schadelijke praktijken die door enkele respondenten genoemd worden

Er zijn enkele praktijken waarvoor volgens een beperkt aantal respondenten nu nog geen of onvoldoende aandacht is in beleid. Het gaat hierbij in het algemeen om praktijken die niet exclusief in gesloten gemeenschappen voorkomen. Toch vonden respondenten het relevant deze praktijken te vermelden omdat de slachtoffers van de praktijken in gesloten gemeenschappen eerder buiten het zicht blijven van de reguliere hulpverlening. Het betreft ook meestal de meest kwetsbare personen binnen deze gemeenschappen. Het gaat om de volgende praktijken:

- **Mishandeling en (financiële) uitbuiting van ouderen**

Diverse respondenten maken zich zorgen over de mishandeling of uitbuiting van ouderen, vaak door hun eigen kinderen. Ouderen worden afhankelijker van hun kinderen, zeker als ze analfabeet of digibeet zijn. Sommige kinderen maken hier misbruik van. Ze ontvreemden spullen of geld van hun ouders of geven ouders bijvoorbeeld valse of eenzijdige informatie om bepaald gedrag of bepaalde beslissingen af te dwingen. In dit verband werd bijvoorbeeld verwezen naar het wel of niet laten vaccineren door corona. Ook wordt melding gemaakt van (dreiging met) geweld, opsluiting of uitbuiting van ouderen.

- **Seksueel misbruik van vrouwen**

Voor vrouwen die seksueel misbruikt zijn in gesloten gemeenschappen, is het vaak nog moeilijker gepaste hulp te krijgen omdat er veel taboes bestaan. Emily Allwood (Pharos) vraagt in het bijzonder aandacht voor vluchtelingenvrouwen:

"Onderweg op de vlucht gebeurt er veel en vindt vaak misbruik plaats. Ik hoor dat bijvoorbeeld vaak over vrouwen uit Eritrea. Soms krijgen vrouwen die op de vlucht zijn uit voorzorg een prikpil."

Maar vervolgens om hulp vragen kan voor deze vrouwen moeilijk zijn. Allwood:

“Er heerst een taboe op. En angst. Wat gebeurt er als je man je achter komt dat je misbruikt bent? Het is moeilijk bespreekbaar. Als je het bekend maakt dat je misbruikt bent of wordt, dan loop je het risico om de facto uit de gemeenschap te stappen.”

- **Slachtoffers van loverboys**

Enkele respondenten vragen om meer aandacht voor de slachtoffers van loverboys. Het gaat volgens Anita Nanhoe en Marzieh Dadvar dan relatief vaak om meisjes die al kwetsbaar zijn. Bijvoorbeeld omdat ze een licht-verstandelijke beperking hebben, praktisch opgeleid zijn, in armoede leven of niet vanuit thuis de vrijheid en de mogelijkheden hebben om zich te ontwikkelen. Loverboys geven deze meiden aandacht en cadeaus en weten ze vervolgens steeds meer te manipuleren. Meiden worden geronseld en worden volgens Jeremy Groenendal (Welstad) vaak weer gecontroleerd door andere meiden. Het gaat om criminele organisaties waarbij meisjes zowel slachtoffer als dader zijn.

- **Jongvolwassenen die het huis niet uit mogen totdat ze getrouwd zijn**

Jongeren en zeker meisjes hebben in sommige gemeenschappen niet de vrijheid om zelfstandig te gaan wonen zolang ze niet getrouwd zijn. Het gebeurt hierdoor dat kinderen soms heel lang thuis moeten blijven en niet zelfstandig kunnen wonen en hun eigen keuzes kunnen maken. Een jongvolwassene blijft hierdoor onder toezicht van ouders of oudere broers en zussen staan. Door het gebrek aan betaalbare woningen wordt deze problematiek nog schrijnender. Marzieh Dadvar:

Dit treft vooral meisjes. Ze mogen niet zelfstandig wonen zolang ze niet getrouwd zijn. Ze moeten thuisblijven. Ze hebben een baan, maar mogen niet uit het huis. Ze moeten eerst trouwen. Bij alle religies komt het voor en als er meisjes hebben besloten om weg te gaan, dan is het meestal met ruzie.

Overigens wordt het volgens Dadvar niet altijd beter na een huwelijk. Dan kan een meisje te maken krijgen met een man die hen geen toestemming geeft om te gaan werken of studeren.

- **Suicide**

Voor verschillende slachtoffers van schadelijke praktijken is suicide een laatste uitweg. Preventie hiervan is heel moeilijk en hulpverleners worden er ook niet in opgeleid om dit te voorkomen of om het gesprek aan te gaan over suicide. Hanneke Felten:

“Het gros van die jongeren wil niet dood, maar ze willen dit leven niet meer. Ze moeten weten dat er een andere uitweg is dan de dood. Dat je er over kan praten met andere mensen komt niet in hen op. Dat gesprek aangaan is heel moeilijk voor veel professionals en gebeurt daarom vaak niet. Vanuit stichting 113 wordt daarin geïnvesteerd. (..) Aandacht voor specifieke groepen en problemen is nodig bij suïcide, dat moet je niet generiek aanpakken.”

- **Consanguiniteit**

Habib el Kaddouri (SMN) en Mustafa Ayranci (Hfib) signaleren dat consanguiniteit (wanneer partners bloedverwanten zijn/ eenzelfde voorouder hebben) in sommige gemeenschappen nog steeds voorkomt. Mustafa Ayranci:

“Ik ken zelf een jonge vrouw, net afgestudeerd als medisch specialiste, die op aandringen van haar ouders afgelopen zomer nog is uitgehuwelijkt aan een laaggeletterd familielid in Turkije. Ze heeft het gedaan omdat ze het conflict met haar ouders niet aan durfde te gaan.”

- **Druk om wel/niet te gaan studeren**

Vanuit verschillende gemeenschappen kan volgens enkele respondenten druk worden uitgeoefend om niet te gaan studeren. Er zijn kinderen die sterk worden ontmoedigd door hun omgeving om te gaan studeren. Na een huwelijk gebeurt het geregeld dat een man of zijn familie het niet wil toelaten dat een meisje verder gaat studeren. Maar het omgekeerde gebeurt soms ook: dat het niet geaccepteerd wordt wanneer een kind stopt met een studie of voor een opleiding met minder status kiest.

- **Jongensbesnijdenis**

Een enkele respondent vraagt aandacht voor jongensbesnijdenis. Hierbij kan soms schade optreden. Volgens de Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst (KNMG) kan het dan bijvoorbeeld gaan om bloedingen, infecties, plasbuisvernauwingen en het ontwikkelen van seksuele problemen op latere leeftijd.⁵ De KNMG beschouwt deze vorm van besnijdenis als een schending van de integriteit van het lichaam en van fundamentele kinderrechten. De organisatie is niet voor een verbod, maar roept artsen op om jongensbesnijdenis te ontmoedigen en ouders voor te lichten over het gevaar van complicaties.

5 <https://www.knmg.nl/advies-richtlijnen/dossiers/jongensbesnijdenis.htm>

2.3.5 Meer aandacht voor praktijken die al in het Actieprogramma worden genoemd

Een aantal respondenten vragen aandacht voor praktijken die al onderdeel uitmaken van de oorspronkelijke actieagenda dan wel onderdelen die later zijn toegevoegd. Het gaat om de volgende praktijken.

- **Verstoting van geloofsverlaters**

Enkele respondenten vragen om meer aandacht voor verstoting van geloofsverlaters. Het komt voor onder diverse orthodoxe geloofsgemeenschappen. Het gaat om mensen die niet meer geloven of die zich tot een (ander) geloof bekeren. Respondenten signaleren dat mensen in dergelijke situaties voor verschillende copingstrategieën kiezen, variërend van de confrontatie aan gaan en een gemeenschap verlaten of er uit verstoten worden tot de keuze voor een dubbelleven uit angst (vgl. Nanhoe & Omlo, 2016).

Dina-Perla Portnaar verliet een orthodox joodse gemeenschap. Volgens haar zijn er drie belangrijke redenen om een gesloten gemeenschap te verlaten, die afzonderlijk of gecombineerd aanleiding vormen uit een gemeenschap te stappen:

- 1) *“vanwege het gedrag van andere mensen uit die gemeenschap. Denk aan (sociale) controle, pestgedrag, of zaken onder het tapijt schuiven.*
- 2) *een vorm van trauma of traumatische gebeurtenis binnen die gemeenschap.*
- 3) *een verschil van opvattingen over het geloof of cultuur van de gesloten groep.”*

Siham El Moussaoui (KIS) wijst erop dat jongeren soms al op jonge leeftijd over hun geloof twijfelen, maar niet weten waar of met wie ze dit veilig kunnen bespreken. Ook professionals weten vaak niet dat het speelt.

- **Verborgten vrouwen / gedwongen isolement**

Voor verborgen vrouwen is volgens enkele respondenten nog te weinig aandacht. Shirin Musa (FFF) pleit ervoor verborgen vrouwen als een vorm van mensenhandel te beschouwen, dan heeft het OM de plicht in te grijpen.⁶ Dit is volgens Musa eerder al door onder andere Corinne Dettmeijer, de vorige nationale rapporteur mensenhandel bepleit en door de Engelse organisatie Karma Nirwana.

⁶ Zie ook het artikel van Shirin Musa hierover in het Parool: <https://www.parool.nl/columns-opinie/ook-hier-woorden-vrouwen-opgesloten-mishandeld-en-uitgebuit-als-huisslaaf~b01741f6/>

- **Informeel of religieus huwelijk**

Enkele respondenten vragen de aandacht voor informeel of religieus huwelijk. Diny Flierman geeft aan dat het LKHA nog geregeld meldingen krijgt over informeel huwelijk, maar dat ze er sinds de wet tegen de huwelijksdwang minder zicht op hebben. Ze geeft hiervoor verschillende redenen:

- "De huwelijken vinden bijvoorbeeld in het buitenland plaats, waar het soms wel mogelijk (soms ook wettig) is om met een minderjarige te trouwen of om als minderjarige te trouwen.
- Daarnaast worden er informeel (vaak religieus) huwelijken gesloten in besloten kring. Dus zonder dat er een burgerlijk huwelijk aan vooraf is gegaan. Dit is niet toegestaan en degene die het huwelijk sluit is strafbaar. Daarom wordt er vaak geen richtbaarheid aangegeven.
- Ook is het belangrijk om goed uit te vragen wat voor soort huwelijk iemand gesloten heeft. In onze ervaring weet iemand lang niet altijd of er een wettig huwelijk is gesloten of niet."

Susan Rutten, die onderzoek deed naar informeel huwelijk (Rutten et al, 2015) wijst erop dat informeel huwelijk nog wel voorkomen, maar dat er niet altijd sprake is van een schadelijke praktijk. Rutten:

"Dus ik wil daarom eigenlijk meteen de kanttekening maken dat als je al informeel huwelijk als een schadelijke praktijk ziet die aandacht nodig heeft, dan zou ik wel echt focussen op die huwelijken die ook echt schadelijk zijn en negatief uitpakken."

Anders is het volgens Rutten wanneer er sprake is van dwang of polygamie, of het gebeurt in het kader van het voorkomen van eerwraak. Dat zijn volgens haar schadelijke praktijken waar je je op moet richten.

Volgens Rutten blijkt uit evaluatieonderzoek dat informeel huwelijk worden gebruikt, of huwelijken in het buitenland om het Nederlandse recht te omzeilen. Probleem is dan volgens haar dat deze huwelijken buiten het zicht blijven.

- **Huwelingsdwang**

Een bijzondere vorm van huwelingsdwang is het verkopen van kinderen. Tahmina Ashraf-Bashir vraagt in onderstaande casus hierbij zowel meer aandacht voor huwelingsdwang als voor het verkopen van kinderen:

Een voorbeeld: een meisje van 27 leeft in sociaal isolement. Ze heeft een vast contract en een huis gekocht. Ze lijkt een zelfstandige jonge vrouw die het goed voor elkaar heeft, maar ze heeft veel last van culturele traditionele praktijken. Ze heeft zelfmoord geprobeerd te plegen. In haar begin jaren 20 is ze in Nederland door vader verkocht aan zijn vriend van 50 à 60. Haar vader vroeg 10.000 euro voor haar. Het is geregeld met een contract. Jaren later, ze heeft vier broers, die broers hebben het niet gemaakt in Nederland, ze hebben geen baan, helemaal niks hebben ze. Ze zetten haar onder druk. Zij zorgt alleen voor haar dementerende moeder. Zij heeft geprobeerd te scheiden en tegen haar man gezegd: ik wil niks meer met je te maken hebben. Hij zegt: ik heb jou gekocht. Je moet 10.000 euro terugbetalen. Hij laat haar het contract zien. Ze vraagt het aan haar broers of dit klopt. Haar broers bevestigen. Deze dame is 27 en die heeft heel last van onzichtbare dwang. Ze kan die 10.000 euro betalen, economisch gezien heeft ze geen problemen. Maar zij zat er heel erg mee. Dat haar vader en broers een schat hebben aangenomen en dat haar man heeft gezegd dat ze het geld terug moest betalen. Er zit ook een juridische kant aan. In Nederland staat er echter een celstraf op: het is een misdaad, je mag niet verkocht worden. We hebben haar gesteund om naar de rechtbank te gaan. We hebben het over een jonge Nederlandse vrouw die de eer van haar vader omhoog moet houden en het geld moet terugbetalen. En ze kan haar familie niet loslaten, het is een vicieuze cirkel. Zij heeft een eigen huis, haar broer woont bij haar. Hij zegt tegen haar: je bent slecht, je moet terug naar je man. Ze is emotioneel afhankelijk van haar broers. En daar wordt misbruik van gemaakt."

- **Polygamie als gedwongen relatievorm**

Shirin Musa, Marzieh Dadvar en Habib el Kaddouri vragen aandacht voor polygamie.

Habib el Kaddouri (SMN):

"Er is nog geregeld sprake van polygamie. Een man is dan in Nederland of België met een vrouw getrouwd en trouwt dan een vrouw in Marokko. In Marokko is polygamie mogelijk met toestemming van de eerste vrouw en dat kan gebeuren onder dwang of er wordt gesjoemeld. Hierdoor worden de vrouwen vaak benadeeld. Het geld en de erfenis moeten tussen meerdere vrouwen, en hun kinderen worden verdeeld. In het islamitisch recht hebben vrouwen sowieso minder rechten."

- **Vrouwelijke Genitale Verminking**

Het voorkomen van Vrouwelijke Genitale Verminking (VGV) heeft volgens een paar respondenten onverminderd aandacht nodig. Voorlichting door Pharos en de Federatie van Somalische Associaties Nederland (FSAN) moet volgens respondenten worden uitgebreid.

- **Kindhuwelijken als gevolg van klimaatverandering**

Janine Janssen verwacht dat klimaatveranderingen op termijn mogelijk ook gevolgen kunnen hebben. Als mensen bijvoorbeeld door droogte armer worden, dan wordt de huwelijkspolitiek volgens haar belangrijker. Janssen verwacht dat mensen hun kinderen dan jonger zullen laten trouwen en dat dit zal leiden tot een toename van kindhuwelijken.

2.4 Meer aandacht voor de context

Enkele respondenten noemden factoren die direct of indirect van invloed zijn op de aanpak van schadelijke praktijken.

2.4.1 Ongewenste buitenlandse inmenging

Een aantal respondenten vraagt aandacht voor ongewenste bemoeienis vanuit de herkomstlanden. Zo heeft 'de lange arm' van Marokko volgens Habib Kaddouri negatieve consequenties voor de positie van de vrouw in Nederland. Marokkaanse Nederlanders kunnen geen afstand doen van hun Marokkaanse nationaliteit en hebben daardoor te maken met Marokkaans recht en islamitisch recht. Daarnaast is homoseksualiteit in Marokko strafbaar. Mensen kunnen in Nederland overwegen minder snel uit de kast te komen, omdat ze bang zijn dat het hen of hun familie in Marokko kwetsbaar maakt. Daarbij komt dat de Marokkaanse overheid de laatste tijd (vermeende) homoseksualiteit gebruikt om activisten die kritisch zijn over de Marokkaanse overheid verdacht te maken.

De invloed van de lange arme wordt volgens Mustafa Ayranci (HTIB) onderschat.

“Die is dagelijks aanwezig. Er vindt ook propaganda plaats, op allerlei manieren. Mensen in de diaspora worden aangesproken over hoe ze zich als moslim moeten gedragen én als lid van de Turkse diaspora. Mensen durven zich hier niet tegen uit te spreken, ook omdat ze bang zijn voor hun familie in Turkije.”

Ahmet Azdural (IOT) ziet als het gaat om gendervraagstukken geen directe bemoeienis vanuit Ankara, maar wel indirect, via imams en moskeeën. Het is verder zo dat Turkse Nederlanders indirect beïnvloed worden door de Turkse media die ze volgen en die media zijn niet vrij van overheidsbemoeienis, net als de sociale media. Azdural:

“Daarnaast heb ik me heel erg kwaad gemaakt over het opzeggen door Turkije van het Vrouwenverdrag van Istanbul. Dat is echt een dreun geweest voor het emancipatiewerk. Dat valt met niets goed te praten. Er worden nog dagelijks vrouwen vermoord in Turkije. Als het gaat om homo-emancipatie hebben we vanuit Turkije de wind niet mee gehad. Kijk naar de uitspraken die Erdogan in dit verband heeft gedaan of de rellen rond de Pride in Istanbul. ”

2.4.2 Polarisatie

Enkele respondenten maken zich zorgen over de gevolgen van toenemende polarisatie in de samenleving. Het gaat hierbij om het vergroten van politieke en religieuze verschillen en het verdacht maken van de ander. Dit versterkt volgens hen segregatie, vergroot (ervaren) verschillen tussen groepen en helpt niet om schadelijke praktijken binnen gesloten gemeenschappen tegen te gaan.

Shirin Musa benadrukt dat deze polarisatie de positie van degenen die hun nek uitsteken om taboes aan de orde stellen, kwetsbaarder maakt en hun werk kan bemoeilijken. Dina-Perla Portnaar wijst in dit verband op de positieve rol die initiatieven kunnen spelen die deze polarisatie tegen willen gaan, zoals bijvoorbeeld initiatieven die zich inzetten voor de dialoog tussen joden en moslims.

3 Effectieve interventies en werkzame elementen

In dit hoofdstuk beschrijven we in vogelvlucht verschillende effectieve dan wel veelbelovende interventies en werkzame elementen in de preventieve aanpak van schadelijke praktijken. Daarbij baseren we ons grotendeels op de interviews met experts. Daarnaast maken we ter aanvulling gebruik van wetenschappelijke literatuur. Veel meer interventies zijn te vinden in verschillende databanken zoals huiselijkgeweld.nl en de databank effectieve sociale interventies van Movisie.⁷ We pretenderen nadrukkelijk geen uitputtend overzicht te bieden in deze verkenning.

Aangezien er vele voorbeelden van interventies zijn genoemd, hebben we voor het overzicht vergelijkbare interventies thematisch geclusterd. We beperken ons tot de type interventies die veel zijn genoemd, dan wel goed worden onderbouwd waarom ze effectief of beloftevol zijn. We bespreken onderstaande type interventies, waarbij dient te worden opgemerkt dat er soms overlap bestaat. In de praktijk worden (elementen van) deze interventies ook geregeld gecombineerd.

- 1) Dialooginterventies
- 2) Voorlichtingsinterventies
- 3) Theaterinterventies
- 4) Trainingen van professionals en vrijwilligers
- 5) Outreachend werken
- 6) Politieke agendering
- 7) Overige interventies

In dit hoofdstuk vragen we eveneens aandacht voor werkzame elementen. Werkzame elementen verwijst naar de kernelementen die de realisatie van de beoogde effecten teweeg hebben gebracht. In feite geven werkzame elementen antwoord op de vraag waarom een interventie werkt (Fermin & Omlo, 2021). Werkzame elementen worden ook wel omschreven als “de belangrijkste of meest succesvolle onderdelen van een interventie die ervoor zorgen dat de interventie de gewenste uitwerking heeft”, dus effectief is (Samenwerkingsverband Erkenning van Interventies, 2020). Aangezien werkzame elementen verband houden met de effectiviteit van interventies, beschrijven we deze per type interventie voor zover deze door respondenten zijn genoemd dan wel zijn aangetroffen in de verzamelde onderzoeksliteratuur.

7 <https://www.movisie.nl/databank-effectieve-sociale-interventies>

3.1 Dialooginterventies

Dialooginterventies die een mentaliteitsverandering van binnenuit proberen te realiseren zijn effectief. In een uitgebreide evaluatiestudie van Movisie naar de opbrengsten van meer dan 700 bijeenkomsten van de Alliantie Verandering van Binnenuit (een samenwerkingsverband van Movisie met het Consortium Zelfbeschikking, bestaande uit zeven zelforganisaties van mensen met een migratie- en vluchtelingenachtergrond) - wordt duidelijk dat gespreksleiders en projectleiders impact zien van hun werk. Zo zien ze een beweging naar meer zelfbeschikking in algemene zin, meer gelijkheid tussen man en vrouw en minder gender gerelateerd geweld. Tijdens de observaties van de bijeenkomsten worden eveneens duidelijke veranderingen waargenomen. Persoonlijke verhalen worden gedeeld en taboeonderwerpen worden niet vermeden. Thema's die behandeld worden zijn onder meer homoseksualiteit, huwelijksdwang, partnergeweld en eergeelateerd geweld (Felten, 2021).

De effectiviteit van dialooginterventies wordt ook door veel experts genoemd. De verschillende organisaties van het Consortium Zelfbeschikking gebruiken allemaal verschillende methodieken om de dialoog op gang te brengen. Zo zet VON in op zogenoemde changemakers, SMN, FSAN en het IOT maken gebruik van 'Pyramidegedachten' of 'een stap-voor-stap-methode' waarbij brede (taboe)thema's worden getrechterd tot kleine(re) specifieke thema's, de HTIB een methodiek van verandering en Kezban en de Landelijke Werkgroep Mudawwanah (LWM) gebruiken onder meer de Socratische methode (Felten, 2020). De overeenkomst tussen de verschillende methoden is dat de dialoog met elkaar wordt aangegaan in een vertrouwde omgeving en in een open gesprek, zonder bij voorbaat opvattingen uit te sluiten en zonder een oordeel uit te spreken. Als effecten van de dialooginterventies noemen experts onder meer: agendering van de thematiek, meer bespreekbaarheid van het onderwerp binnen gemeenschappen, bewustwording, nieuwe inzichten en uitbreiding van relevante netwerken voor het stellen van hulpvragen.

"We zijn de dialoog aangegaan over emancipatie, gendergelijkheid, over mannelijkheid en vrouwelijkheid, over normen en waarden, over opvoeding en relaties. Het waren soms hele heftige, emotionele bijeenkomsten. We hebben bijvoorbeeld bijeenkomsten gehad waarin iemand uit de kast kwam en een bijeenkomst waarin een vrouw haar aanwezige man beschuldigde van verkrachting. Ik wil hiermee aangeven dat de bijeenkomsten goed aansloegen. We zagen ook dat er veel behoefte bestaat om hierover te praten en door te praten.

Veel van de deelnemers aan de bijeenkomsten zijn afkomstig uit culturen waarin het niet gewoon is om over seksualiteit of homoseksualiteit te praten. Dat soort onderwerpen bespreek je hooguit in de slaapkamer, maar problemen op dat gebied blijven dan dus ook in de slaapkamer. Vooral vrouwen bleken veel behoefte te hebben er over te praten. (...) We hebben series van drie bijeenkomsten gehouden met dezelfde groep. Hierbij werden verschillende methodieken gebruikt. Opvallend was dat in de tweede en derde bijeenkomst het aantal deelnemers toenam. De derde bijeenkomst was meestal de drukste bijeenkomst. Dat illustreert wel dat het in een behoefte voorziet." (Ahmet Azdural).

Ook organisaties die geen onderdeel maken van het consortium maken gebruik van dialooginterventies om schadelijke praktijken bespreekbaar te maken, zoals het Rotterdamse Dona Daria. Saadia Daouairi beschrijft hoe ze hierbij te werk gaan:

"We gaan het gesprek aan op laagdrempelige locaties, bijvoorbeeld met moeders op basisscholen, in buurthuizen of in moskeeën. We nodigen ze uit om hun verhalen te vertellen en gaan vervolgens door op de thema's die de vrouwen naar voren brengen: huwelijksdwang, achterlating, homoseksualiteit etc. We kiezen niet voor eenmalige bijeenkomsten, maar bij voorkeur voor zes bijeenkomsten. Dan kunnen we een onderwerp het beste verkennen en vervolgens verder uitwerken. Vaak geven we ook huiswerk en vragen we deelnemers om onderwerpen te bespreken met een vriendin, moeder etc. Dat wordt teruggekoppeld tijdens een volgende bijeenkomst. Dan gaan we verder de diepte in of kiezen voor een volgend thema. Het gaat er om echt het gesprek aan te gaan en aan bewustwording te werken. Daarvoor gebruiken we verschillende methodieken, waaronder rollenspelen."

In *Gewoon getrouwd*, een onderzoek naar kindhuwelijken en religieuze huwelijken in Nederland van Susan Rutten e.a. (2015) worden 14 interventies beschreven gericht tegen huwelijksdwang, achterlating, eengerelateerd geweld e.d. waaronder ook enkele dialooginterventies zoals Hand in hand tegen huwelijksdwang van het Rotterdamse SPIOR en Girls talk, een groepsounselingsprogramma van 8 bijeenkomsten over seksualiteit, relaties en weerbaarheid voor meiden (vmbo- en mbo-niveau) van Rutgers.

Werkzame elementen

Een belangrijk werkzaam element bij dialooginterventies is een focus op het veranderen van sociale normen (Felten, 2020; 2021). Uit onderzoek van Felten (2020, 2021) blijkt dat veel gespreksleiders tijdens de bijeenkomsten duidelijke sociale normen benoemen. Deelnemers bevestigden deze normen door deze in hun eigen woorden te herhalen tijdens het gesprek. Mogelijk nemen zij de sociale normen over doordat de gespreksleiders aanzien genieten (zie ook Oomkens & Omlo, 2018).

Een effectieve manier om sociale normen te veranderen is de zogenoemde *community based approach* ofwel een gemeenschapsbenadering waarbij deelnemers aan bijeenkomsten grotendeels uit dezelfde gemeenschap komen en dat de normen vanuit 'de eigen groep' worden gecommuniceerd in plaats van door mensen van 'buitenaf'. Hierdoor is er bij deelnemers meer draagvlak voor pogingen om het recht op zelfbeschikking te stimuleren.

Het is belangrijk dat de gespreksleider dezelfde achtergrond heeft als de deelnemers. Doordat zij vaak dezelfde of een vergelijkbare culturele of religieuze achtergrond delen, zijn ze zich bewust van bepaalde gevoeligheden die spelen bij de doelgroep rondom bepaalde thema's. Vertrouwen tussen de deelnemers onderling en tussen de deelnemers en de gespreksleider is een belangrijke voorwaarde om open en constructief met elkaar het gesprek aan te kunnen gaan (Felten, 2021; Oomkens & Omlo, 2018).

Dit wordt ook door veel experts benoemd die we in het kader van dit onderzoek gesproken hebben. De dialoogleiders en changemakers zijn volgens de experts bij voorkeur personen met dezelfde achtergrond of hebben in ieder geval affiniteit met de deelnemers en kennis van wat er onder hen leeft. Meestal zijn de dialoogleiders ervaringsdeskundigen of sleutelfiguren uit de doelgroep. Dit zorgt volgens experts voor een goede opkomst bij bijeenkomsten en resulteert in verbinding. Door hun voorbeeldrol en gezaghebbende positie binnen de eigen gemeenschap ontstaan er vertrouwen en positieve gevoelens onder de deelnemers. Dit heeft andersom weer een positieve invloed op het zelfvertrouwen van de dialoogleiders (vgl. Oomkens & Omlo, 2018).

De dialoogleider dient over verschillende kwaliteiten te beschikken. Belangrijk is dat hij of zij in staat is een open en veilige sfeer te creëren waarin mensen gestimuleerd worden om hun verhaal te delen, naar elkaar te luisteren en zich te verplaatsen in het standpunt van anderen. Dat vraagt van de gespreksleider een open houding zonder deelnemers te veroordelen.

Hij of zij moet het vertrouwen kunnen winnen van de eigen groep, maar ook voldoende afstand kunnen houden. Het delen van eigen ervaringen door een dialoogleider kan helpen om een vertrouwensband te scheppen waardoor andere deelnemers zich gemakkelijker uiten. Het moet alleen verder gaan dan het delen van ervaringen; het gaat ook om empowerment, om het zoeken van (structurele) oplossingen. Daarvoor is ook kritische reflectie nodig op het eigen optreden of het functioneren van de eigen gemeenschap.

Geregeld worden er heftige verhalen gedeeld met veel leed en verdriet. Het is dan vervolgens aan een dialoogleider om een proces in goede banen te leiden en mensen gericht door te verwijzen. Dat vraagt wat van de dialoogleider, maar ook van de professionals die het vervolgens over moeten nemen. Er is overeenstemming dat de kwaliteiten van de dialoogleider cruciaal zijn. Om deze reden worden zij hierin vaak ook opgeleid en getraind door de verschillende maatschappelijke belangenorganisaties.

Een veelgenoemd werkzaam element is aansluiting zoeken bij de doelgroep zodat de doelgroep gemotiveerd is om deel te nemen en de bijeenkomsten te blijven bezoeken, maar ook zodat de bijeenkomsten voldoende aansluiten bij de thema's kwesties en vragen die bij een doelgroep leven. Dat vraagt om maatwerk. Termen als 'zelfbeschikkingsrecht' en 'schadelijke praktijken' sluiten onvoldoende aan, omdat ze onduidelijk zijn, weerstand oproepen of afschrikken.

De manier van communiceren kan per gemeenschap verschillen. Zo wordt bijvoorbeeld genoemd dat het bij vluchtelingengroepen verstandig is om een mensenrechtenperspectief centraal te stellen (vgl. Felten, 2020; 2021). Bij conservatieve soennieten wordt bijvoorbeeld genoemd dat het beter is om te spreken over 'hoe te communiceren binnen het gezin en hoe houd je het gezin bij elkaar?' Om aansluiting te vinden bij de doelgroep helpt het ook om met hen samen te werken, gezamenlijk plannen te maken en gespreksonderwerpen niet "door de strot te duwen".

Een ander terugkerend werkzaam element is dat de dialoogsessies moeten bestaan uit meerdere bijeenkomsten. Dat maakt het mogelijk om verdieping aan te brengen in de verschillende maatschappelijke thema's, onderwerpen goed bespreekbaar te maken, betrokkenheid van deelnemers te vergroten en veranderingen te realiseren. Een langdurige aanpak is nodig volgens betrokkenen. Verandering kost tijd doordat culturele, maatschappelijke en religieuze patronen hardnekkig zijn. Het kost tijd voordat culturele of persoonlijke normen en waarden veranderen en dat is niet iets wat geforceerd kan worden.

In de literatuur wordt tot slot nog genoemd dat dialoogleiders, ervaringsdeskundigen of changemakers die hun persoonlijke verhalen delen, kunnen zorgen voor inspiratie, (h)erkenning en steun bij de doelgroep. In onderzoek naar dialoogbijeenkomsten met jongeren met een LHBTI+-achtergrond bleek dit het geval. Ook het lotgenotencontact met andere jongeren leidt tot een uitwisseling van praktische, sociale en emotionele steun. Jongeren breiden hun handelingsopties uit waardoor zij in staat worden gesteld bewustere keuzes te maken. Op psychologisch niveau ontstaat er meer zelfacceptatie en zelfvertrouwen (Oomkens & Omlo, 2018). Ella Smith Jr. (Colored Qollective) beaamt dit:

"Ze zien dat er zoveel mensen zijn die net zoals zij zelf zijn. Het contact levert steun op, een hart onder de riem. Mensen krijgen ook praktische tips en handvatten als reactie op vragen. Er was een meeting over queer ramadan. Iemand stelde een vraag aan de roze imam. Hoe ga je ermee om en hoe was het voor jou om in omgeving te verkeren die onveilig is? Die imam heeft toen zoveel handvatten geboden vanuit zijn eigen belevingswereld. Dat geeft ontzettend veel steun, mensen merken dat ze er niet alleen voor staan. Mensen geven elkaar praktische tips hoe ze om kunnen gaan met lastige situaties. (...). Mensen voelen zich gehoord en gezien en hebben het gevoel ergens terecht te kunnen waar ze met mensen kunnen spreken die vergelijkbare ervaringen hebben."

3.2 Voorlichtingsinterventies

In de evaluatie van het Actieplan Zelfbeschikking wordt geconcludeerd dat voorlichtingsbijeenkomsten bijdragen aan de bewustwording van het recht op keuzevrijheid en zelfbeschikking. Ook dragen de voorlichtingsbijeenkomsten bij aan meer ruimte om taboeonderwerpen te bespreken. Verder komen deelnemers na afloop vaak praten met de voorlichters voor aanvullende vragen en advies. Soms geven deelnemers aan dat ze door de nieuwe informatie sterker in hun schoenen staan en dat ze deze informatie ook met anderen willen delen. Voorlichtingsbijeenkomsten lijken een emancipatoire functie te vervullen en kennisoverdracht onder de deelnemers te stimuleren. Tijdens sommige voorlichtingsbijeenkomsten probeerden voorlichters om de deelnemers concrete handvatten aan te reiken om het eigen gedrag of het gedrag van anderen te veranderen of te beïnvloeden (Oomkens & Omlo, 2018).

De experts waarmee we in het kader van dit onderzoek hebben gesproken, noemen eveneens vaak de waarde van voorlichting aan de doelgroep. Deelnemers krijgen via feitelijke informatie en door het delen van ervaringen inzichten in de brede thematiek van mensenrechten, gendergelijkheid, seksuele diversiteit en sociale gelijkheid. Daarnaast is het doel van voorlichtingen vaak gericht op bewustwording en anders denken over de eigen positie in de sociale omgeving en de verhouding met en tot anderen.

In voorlichtingen wordt geregeld gebruik gemaakt van feitelijke informatie van organisaties als Movisie, KIS, Landelijk Knooppunt Huwelijksdwang en Achterlating en diverse andere organisaties. Een deel van de organisaties gebruikt daarnaast eigen voorlichtingsmateriaal. Ook worden sprekers of ervaringsdeskundigen uitgenodigd om hun ervaringskennis over te dragen. Verder worden filmpjes ingezet tijdens bijeenkomsten of geplaatst op social media.

Het Landelijk Knooppunt Huwelijksdwang en Achterlating heeft in samenwerking met Fier en influencer Youstoub ruim 200.000 jongeren weten te bereiken met korte video's over huwelijksdwang en achterlating. Die video's zijn niet alleen vaak bekeken, er wordt ook veel gereageerd.

Pharos maakt vaak gebruik van eenvoudig voorlichtingsmateriaal en beeldverhalen. Deze bestaan uit beelden, korte teksten in eenvoudige taal. Deze beeldverhalen kunnen gebruikt worden door professionals en vrijwilligers in zorg en welzijn en de gemeente. Het materiaal is vooral bedoeld ter ondersteuning van het contact met migranten, laaggeletterden en mensen met beperkte gezondheidsvaardigheden. Een beeldverhaal moet zoveel mogelijk aansluiten bij de belevingswereld van de mensen voor wie de boodschap bedoeld is. Beeldverhalen worden veelal ontwikkeld samen met vertegenwoordigers van de doelgroep/eindgebruiker en ook getest tijdens de ontwikkeling. Beeldverhalen maken het onderwerp bespreekbaar tussen vrouwen onderling, maar ook tussen vrouwen en professionals. Volgens Allwood van Pharos komt in een evaluatie naar het gebruik van beeldverhalen naar voren dat de doelgroep tevreden is. Zorgprofessionals vinden het soms wel bezwaarlijk om laagdrempelig materiaal te gebruiken.

Volgens Anita Nanhoe, die onderzoek deed naar voorlichting op scholen over seksuele diversiteit, levert voorlichting meer op dan feitelijke informatie:

"Ik heb jongeren gesproken en die komen er behoorlijk zelfverzekerdheid uit. (...) Jongeren worden wegwijs gemaakt in de samenleving waar je gelijkgestemden kunt ontmoeten. Bijvoorbeeld ook waar ze LHBTQI+-vriendelijke uitgaansgelegenheden kunnen vinden. Ze worden ook wegwijs gemaakt in gezondheidsvraagstukken, zoals veilig vrijen. Ze worden voorbereid door hulpverleners voor hoe ze het gesprek met hun ouders kunnen voeren. Dit is echt een geweldige investering die hulpverleningsorganisaties doen. Het voorkomt zoveel problemen, verwarring en chaos bij de jongeren."

Voorlichting is er geregeld ook op gericht dat mensen weten waar ze terecht kunnen voor professionele hulp, bijvoorbeeld als ze in de toekomst slachtoffer worden van geweld. Kezban ontwikkelde bijvoorbeeld een voorlichtingsfilm "Als ik haar was". De methode dateert van 2004 en voorziet nog steeds in een behoefte. Nog geregeld wordt de methode door organisaties en ROC's gebruikt. Doel van de methode is om het taboe op het bespreken van huiselijk geweld minder groot te maken. De voorlichtingen leiden er volgens Kezban toe dat er meer bewustzijn is over wat huiselijk geweld is en wat je kunt doen als je ermee te maken krijgt.

Femmes for Freedom verzorgt voorlichtingsbijeenkomsten over verschillende onderwerpen, waarbij gebruik wordt gemaakt van eigen materiaal, materiaal van anderen en uitgebreide dossiers op de website van FFF. De organisatie geeft voorlichting aan inburgeringsplichtige vrouwen en LHBTI-personen uit nieuwkomersgroepen over praktijken die het recht op zelfbeschikking beperken zoals onder meer huwelijksdwang en eengerelateerd geweld. Daarnaast ontwikkelt FFF (publieks)campagnes waarmee de aandacht van een breder publiek voor een onderwerp wordt gevraagd. Voorbeelden hiervan zijn campagnes waarin werd gepleit voor vrije partnerkeuze in Rotterdam of voor het vieren van de liefde (Celebrate Love) in Amsterdam, Haarlem en Groningen.

Rutten e.a. (2015) behandelen ook diverse voorlichtingsinterventies, waaronder het hierboven genoemde Als ik haar was van Kezban, *Ken uw rechten*, een voorlichtingsprogramma inclusief film van onder andere de Landelijke Werkgroep Mudawwanah en *Hand in hand tegen huwelijksdwang* van het Rotterdamse SPIOR.

Werkzame elementen

De voorlichtingsfilm van Kezban is opgenomen in de databank effectieve interventies van het ministerie van VWS. In een beschrijving van het project door Cilay Ozdemir worden de volgende werkzame elementen genoemd:

- De inzet van een getrainde voorlichter.
- De inzet van films (docudrama's), die gebaseerd zijn op interviews met/ uitgebreide research naar de doelgroep en afgestemd zijn op het taalgebruik van de doelgroep (slachtoffers en daders).
- De veilige en vertrouwde groep.
- Het doorbreken van het taboe op een laagdrempelige manier, zowel verbaal als non-verbaal.
- Het geven van hoop aan vrouwen in angstsituaties door te laten zien dat zij niet de enigen zijn en het bieden van handreikingen om erover te praten.
- Het stellen van de norm dat geweld tegen vrouwen ontoelaatbaar is.
- Het ter discussie stellen van de man-vrouw verhoudingen in (islamitische) Turkse en Marokkaanse gemeenschappen met behulp van de Socratische methode.
- Het geven van informatie over het bestaande vangnet van hulpverlening in Nederland.
- De film is ook voor mannen herkenbaar, onder andere door de koffiehuis-scène.

Hans-Dieter de Smit benadrukt het belang van het delen van verhalen bij voorlichting. Bij de interventie 'Homo in de klas' en via online platforms als 'HolyBe' en 'Geheim Begin' delen ze verhalen in gespreksgroepen of door middel van interviews, vlogs en filmpjes waarin mensen hun eigen verhaal en worstelingen kunnen vertellen. Dat is volgens De Smit een van de meest krachtige werkzame elementen om in te zetten tijdens voorlichtingsbijeenkomsten, omdat het dan "een gezicht krijgt voor mensen."

3.3 Theater

Theater heeft van oudsher een rol om gevoelige onderwerpen te agenderen en bespreekbaar te maken. Zoals de nar in een ver verleden onbeschaamd zijn vorst een kritische spiegel voorhield, zo hebben theatermakers de mogelijkheid hun publiek te confronteren met taboes en vastgeroeste normen en waarden. Dit gebeurt enige tijd ook al op het terrein van schadelijke praktijken. Voorbeelden hiervan zijn theaterstukken aan het begin van deze eeuw zoals bijvoorbeeld *Ik, mijn Rozentuin* van ACB Kenniscentrum, waarmee huiselijk geweld in Marokkaans Nederlandse gemeenschappen bespreekbaar werd gemaakt (Butter, 2004) en *De Gesluisde monologen* van Female economy (FE)/

Zina, het gezelschap dat in 2002 werd opgericht door Adelheid Roosen, Nazmiye Oral, Myriam Sahraoui en Elly Ludenhoff.

FE/Zina heeft sindsdien veel meer producties gemaakt over zelfbeschikking, waaronder bijvoorbeeld *De Dolle Zina* (documentaire over vrijheid), *de Eerste Vrouwenmoskee*, *Isman* (over eerwraak), *van Mohammed naar Truus* (over trans personen), *De Geweld Verhalen*, *Karavaan* (over huiselijk geweld), *Niet Meer Zonder Jou* (over traditie, religie en seksualiteit) en recent nog *de Doula's van de Stad* (hoe vrouwen hun schaamte, eenzaamheid en verdriet proberen om te zetten in veerkracht en slagvaardigheid). De stukken van FE/Zina komen altijd tot stand na uitgebreid onderzoek onder en met de groepen waarover een stuk gaat. Hiertoe heeft FE/Zina onder andere een eigen broedplaats in Amsterdam Nieuw-West, waar tal van activiteiten worden georganiseerd voor voornamelijk vrouwen uit de buurt. Dinah de Riquet Bons, hoofd strategy en internationalisering van FE/Zina:

"We richten ons op het versterken van kwetsbare groepen, vooral vrouwen. De kracht om te leven wordt bij deze groepen soms ontnomen door systeemdruk uit een grotere groep, de extended family of de wijk waarin je woont. Meiden hebben meer te maken met peerdruk en worstelen bijvoorbeeld met het vormgeven aan hun vrouwelijkheid. Wanneer je de vrouwen in een groep zet kunnen ze daar kracht aan ontfanen op grond van gemeenschappelijk ervaren problemen. Als een vrouw in opstand komt heeft dat weinig effect, maar collectief kunnen we voor verandering zorgen. De ontmoeting staat steeds weer centraal in ons werk. We stimuleren dat mensen elkaar eerlijk durven aan te spreken. Er worden bruggen geslagen met mensen die iets willen verbeteren in hun wijk of omgeving. We doen dat door trainingen, maar geven vrouwen ook letterlijk een podium. Door middel van theatrale installaties kunnen ze hun verhalen vertellen en delen."

Het uiteindelijke product, de voorstellingen helpen volgens De Riquet Bons om onderwerpen onder een breder publiek bespreekbaar te maken. Daarnaast leidt het tot meer diversiteit in het theaterbezoek en bevordert het empathie bij andere groepen, waaronder onder beleidsmakers.

Marzieh Dadvar is verbonden aan Formaat, dat door middel van Participatief Drama technieken mensen onder andere de kans wil geven om strategieën voor het leven te ontwikkelen en met elkaar in dialoog te gaan op gelijkwaardig niveau. Marzie Dadvar:

“We maken moeilijke onderwerpen bespreekbaar. We werken met beelden en zetten interactieve kunst in. Dat zorgt ervoor dat mensen zelf in gesprek gaan.”

Formaat gebruikt theaterateliers, waarin de focus ligt op empowerment, participatie en het delen van verhalen. Verhalen worden vervolgens getransformeerd naar forumtheaterscenes die ingezet worden bij themabijeenkomsten en stadsdialogen. Een theateratelier met jongeren maakte onderdeel van het onderzoeksproject Autoritatieve Allianties, opvoedpraktijken voor veerkrachtige identiteiten, dat wordt uitgevoerd door Stijn Sieckelink en Femke Kaulingfreks. Marzie Dadvar:

“Dat is een mooie interventie. Dat is een manier om mensen met twijfel naar huis te sturen. Mensen kunnen vanuit dogmatische normen ergens aan vasthouden, maar als mensen twifelen aan dogma's ontstaat er een mentaliteitsverandering. Als je als deelnemers zelf overtuigt ben geraakt, kun je andere gesprekken voeren met familieleden.”

Werkzame elementen

Theater biedt een breed spectrum aan mogelijkheden voor interventies. Dit wordt bijvoorbeeld bepaald door het thema, de gekozen spelvorm (klassieke voorstelling, monoloog, improvisatie, muziektheater etc.), genre (blijspel, drama, absurd toneel, vormingstheater etc.), acteurs, locatie (theater, buurthuis, school, organisatie, straat etc.), publiek/doelgroep en de rol (actief/passief) van publiek/doelgroep. Ook zijn er mogelijkheden om theater te combineren met andere werkvormen als bijvoorbeeld voorlichting, dialoog of spelvormen.

Een voorbeeld hiervan is het project 'Ik blijf hier!' dat deel uitmaakte van de landelijke campagne tegen je wil bestond uit een theaterstuk over huwelijksdwang en achterlating, een nagesprek, een workshop voor vertrouwenspersonen en het boek 'Ongeschreven tradities' dat aan leerlingen en vertrouwenspersonen werd meegegeven. (Omlo & Oomkens, 2018)

Behalve moeilijke onderwerpen bespreekbaar maken, kan theater ook empoweren, weerbaarheid vergroten, empathie en zelfreflectie bevorderen, negatieve beeldvorming en stereotypen doorbreken en bijdragen aan gedragsverandering. (Seidler, Van San, Verbeek, 2020). Maar of theater een geschikte interventievorm is, hangt in het verlengde hiervan dan ook van diverse factoren af en ook de werkzame elementen zijn afhankelijk van de vorm en inkleding van de interventie.

Op grond van de literatuur zijn er wel een aantal werkzame elementen te benoemen die verschillende doelen kunnen dienen, zoals het leggen van verbinding, het vergroten van de weerbaarheid, 'identiteitsvorming, erkenning en inclusie' en op 'bewustwording' (Seidler, Van San, Verbeek, 2020). Enkele werkzame elementen die in meerdere studies⁸ worden genoemd zijn bijvoorbeeld:

- De makers van de voorstelling (acteurs, regisseur, tekstschrijver) moeten over voldoende kwaliteiten beschikken om een goede performance neer te zetten en voldoende sensitief zijn om zich bewust te zijn van het publiek en de gevoeligheid van de thematiek.
- Interventies zijn effectiever wanneer het publiek zich met de acteurs kan identificeren
- Het verhaal of de verhalen die gedeeld worden zullen meer impact hebben wanneer ze aansluiten bij de belevingswereld van het publiek.
- Een interventie is effectiever wanneer het publiek actief kan deelnemen (mits er sprake is van een veilige en vertrouwde omgeving)
- Programma's voor en na een voorstelling, kunnen, mits zorgvuldig en goed begeleid, ondersteunend zijn bij het reflecteren op de thema's die tijdens een voorstelling aan de orde komen.
- Humor en muziek kunnen ondersteunend werken

3.4 Trainen professionals en vrijwilligers

De evaluatie van het Actieplan Zelfbeschikking laat zien dat trainingen aan professionals en vrijwilligers nodig zijn en meerwaarde hebben. Zo kwam naar voren dat trainingen aan onderwijsprofessionals hebben bijgedragen aan meer bewustwording van de problematiek en inzicht in hoe eengerelateerde zaken vroegtijdig gesignaleerd kunnen worden. Trainingen voor professionals en vrijwilligers die werken met de doelgroep LHBTQAI+ leiden tot meer kennis van de problematiek en betere vaardigheden om passende hulpverlening te bieden. Meer probleembesef en alertheid is er op signalen van huwelijksdwang en achterlating dankzij een brochure over deze thema's (Oomkens & Omlo, 2018) en het Platform Eer en Vrijheid draagt bij aan professionalisering via kennisuitwisseling (Oomkens & Omlo, 2018; Omlo, Kromhout, Robbers en Fermin, 2021).

Professionalisering dient volgens onderzoek ook gezocht te worden in het trainen in cultuursensitief of inclusief werken. Mensen met een migratieachtergrond ervaren soms dat cultuursensitief werken nog lang niet altijd vanzelfsprekend is. Dit bemoeilijkt het bespreekbaar maken van problematiek (Oomkens & Omlo, 2018).

8 Butter, 2004; Omlo & Oomkens, 2018; Jacomijne Prins & Annemiek Geel, 2020; Seidler, Van San, Verbeek, 2020;

Dit signaal komt ook naar voren in ander onderzoek. Dit is een bekend probleem dat ook gesignaleerd wordt in onderzoek naar de Jeugdzorg en de GGZ. (Van Rooijen & Mutsaers, 2013). Daar blijken cliënten met een migratieachtergrond vaker het contact met professionele instanties vroegtijdig te verbreken. De reden hiervoor is dat er volgens cliënten onvoldoende rekening wordt gehouden met hun culturele waarden en normen. Het gevolg is dat jeugd met een migratieachtergrond minder goed bereikt wordt, er vaker communicatieproblemen optreden en er met deze doelgroep minder vaak positieve resultaten worden gerealiseerd in de hulpverlening dan bij cliënten zonder migratieachtergrond. Training in cultuursensitief werken kan de hulpverlening effectiever maken en professionals helpen om beter om te gaan met culturele verschillen en het vertrouwen te winnen van cliënten (Hekelaar & Omlo, 2018; Van Rooijen & Mutsaers, 2013).

Ook experts in dit onderzoek noemen het belang van cultuursensitief werken. Daarnaast worden er talloze andere beloftevolle aanpakken genoemd die bij kunnen dragen aan de professionalisering van zowel professionals als vrijwilligers. Het LKHA verzorgt bijvoorbeeld voorlichtingsbijeenkomsten, trainingen en workshops aan professionals die werkzaam zijn bij organisaties die te maken kunnen krijgen met huwelijksdwang.

"Het gaat om voorlichting, bewustwording, maar ook om vaardigheidstrainingen waarbij we vaak werken met een acteur. Het gaat er dan om dat mogelijke huwelijksdwang en achterlating worden gesignaleerd en voorkomen. We geven achtergrondinformatie over de wetgeving en tips om het gesprek aan te gaan." (Diny Flierman)

Volgens Flierman is er vooral behoefte aan de wijze waarop een gesprek gevoerd kan worden. Hoewel de trainingen door de deelnemers gewaardeerd worden, worden ze volgens Flierman nog te weinig afgenomen.

"Het probleem is dat er eerst nog aan bewustwording gedaan moet worden. Veel professionals denken dat huwelijksdwang in hun praktijk niet of zelden voorkomt. Dit probleem staat daarom niet hoog op de prioriteitenlijst."

Het LKHA verzorgt ook workshops en trainingen ter voorkoming van achterlating van minderjarigen. De trainingen worden onder ander gegeven bij Veilig Thuis en aan verschillende professionals jeugdbescherming, maar ook aan wijkteams, vrouwenopvang, politie en dergelijke. Het gaat volgens Flierman vooral om voorlichting en bewustwording.

Online worden er door Pharos diverse e-learning modules aangeboden voor JGZ-professionals. Het biedt hen basiskennis, vaardigheden en oefenstof over vrouwelijke genitale verminking. De cursus besteedt vooral veel aandacht aan gespreksvoering en –

technieken. Deze e-learning wordt veel gebruikt en voorziet in een behoefte. Pharos beschrijft het als een laagdrempelige en toegankelijke manier om informatie over te dragen aan professionals.

Susan Rutten e.a. (2015) geven ook enkele voorbeelden gegeven van trainingen waaronder *Aan de goede kant van de Eer* van SMN, IOT en VON.

3.5 Outreachend werken

Een aantal experts wijzen op het belang van outreachend werken. Dit houdt in dat sociale professionals niet geduldig achter hun bureau afwachten tot mensen om hulp vragen, maar in plaats daarvan zelf het initiatief nemen om mensen (in kwetsbare posities) op te zoeken en (ongevraagd) hulp en diensten aan te bieden (Van Doorn e.a., 2019; Kruiter & Klokman, 2016). Volgens Suzanne Bouma is outreachend werken van belang, omdat het voor slachtoffers vaak een drempel is om misstanden te melden. Vaak zoeken mensen pas hulp als problemen zijn geëscaleerd en dat maakt het ingewikkelder om de situaties weer te stabiliseren.

“Outreachend werken is heel belangrijk: in de wijk zijn. Je moet eerst durven melden en herkennen dat er geweld is. Hulpverlening moet daarom outreachend zijn en hulpverleners moeten getraind worden in het herkennen van een heel scala aan signalen.” (Suzanne Bouma)

Ook Saadia Daouairi (Dona Daria) spreekt over het belang van outreachend werken. Zeker voor “verborgen vrouwen” en “vrouwen zonder papieren” geldt dat het nodig is om hen op te zoeken door erop af te gaan en gesprekken te voeren met mensen op verschillende plekken:

“Wij moesten op zoek naar verborgen vrouwen. Dat is niet gemakkelijk. Ze zijn niet voor niets verborgen. Maar we wisten ze uiteindelijk te bereiken door gesprekken, vaak informeel, te voeren op en rond basisscholen, moskeeën e.d. Uiteindelijk, via via, wisten we vrouwen te bereiken, waaronder ook vrouwen zonder papieren die heel bang waren. Veel van deze vrouwen hebben geen toegang tot het internet. Ze zijn afhankelijk van hun man. (...) We hebben hier al veel vrouwen kunnen bereiken van verschillende herkomst. Het ging bijvoorbeeld om Somalische, maar ook om Poolse en autochtone, Nederlandse vrouwen” (Saadia Daouairi)

Uit onderzoek is bekend dat outreachend werk een effectieve werkwijze is om met geïsoleerde groepen te bereiken en problemen te signaleren die anders verborgen

zouden blijven voor de reguliere hulpverlening. Door vroegtijdig in te grijpen zijn sociaal werkers vaak in staat om escalatie van problematiek te voorkomen of te beperken. Ook kunnen ze sociaal geïsoleerde groepen aan andere burgers en instituties verbinden door hen op te sporen en te activeren. Verder zijn mensen uitermate positief en tevreden over de hulp en aandacht die zij "achter de voordeur" en ongevraagd hebben ontvangen. Zij voelen zich gehoord en gesteund. Vaak ontvingen ze nog geen passende hulp voor ervaren problematiek. (Van Doorn, e.a. 2019). Bovendien kan outreachend werk veel kosten besparen doordat veel duurdere zorg voorkomen wordt (Kruiter & Kruiter, 2013; Omlo, 2017).

3.6 Agenderen

Enkele experts gaven aan dat voor verandering van binnenuit soms ook druk van buitenaf nodig kan zijn. Dat kan door de agendering van schadelijke praktijken in het publieke en politieke debat, maar ook door het vragen om verandering van wet- en regelgeving en/of het handhaven hiervan. Deze politieke agendering werd door enkele experts daarom nadrukkelijk als een interventie benoemd die kan bijdragen aan het voorkomen van schadelijke praktijken.

Verschillende organisaties, vooral de maatschappelijke belangenorganisaties, proberen bijvoorbeeld door lobby onderwerpen te agenderen. Enkele experts noemen in dit verband met name Femmes for Freedom (FFF) als voorbeeld van een organisatie die met succes, zowel in de Tweede Kamer als op lokaal niveau invloed heeft gehad op het beleid.⁹ Shirin Musa van FFF:

"We hebben echt veel bereikt op het gebied van huwelijkse gevangenschap. Het gaat om het wezenlijke recht om altijd te kunnen scheiden en niet gevangen te zitten in een huwelijk. We zijn alleen begonnen, maar nu wordt er ook door meer organisaties aandacht besteed huwelijkse gevangenschap. Er komt nu ook internationaal meer aandacht."

FFF is ook internationaal actief en zit onder andere in het VN Netwerk Vrouwenverdrag. In 2016 kaartte Musa bij de VN huwelijkse gevangenschap en de discriminatie van moslimvrouwen aan, die vaak met discriminatie op meerdere gronden te maken hebben.

Daarnaast roept FFF de overheid ook op om te handhaven, desnoods via de rechter. Zo werd door Femmes for Freedom bijvoorbeeld met succes aangifte gedaan tegen de As Soennah-moskee in Den Haag vanwege een video die drie jaar op de website van de

⁹ Zie ook de lijst met resultaten op de website van FFF: <https://www.femmesforfreedom.com/geschiedenis-successen/>

moskee stond waarin werd verklaard dat vrouwenbesnijdenis 'niet verplicht is, maar wel aanbevolen'. De rechter oordeelde dat de teksten opruiend waren en aanzettend tot geweld tegen vrouwen en veroordeelde de prediker die de uitspraken had gedaan tot een taakstraf van 80 uur.

Enkele respondenten hechten waarde aan deze agenderende rol, maar benadrukken dat daarnaast voor duurzame verandering andere trajecten moeten worden gekozen. Het gaat dan niet alleen om wetgeving, maar om het bespreekbaar maken in gemeenschappen van onderliggende normen over zelfbeschikking, eer, je eigen mening durven geven, partnerkeuze, seksualiteit etc. Habib el Kaddouri (SMN):

"Ik geloof in een balans tussen enerzijds repressie en tegelijkertijd preventie door bewustwording en dialoog. Wij proberen als SMN door lobby ook onderwerpen te agenderen. Het is vooral belangrijk te benadrukken dat het beleid op orde is, dat er repressie is vanuit politie en justitie om schadelijke praktijken in te dammen en dat professionals de kennis en de tools hebben. Maar ook pleiten we voor meer samenwerking met NGO's. Tegelijkertijd ligt er op preventief terrein vooral voor gemeenschappen een taak, inclusief organisaties als SMN, om de dialoog aan te gaan, om bewustzijn te vergroten, misstanden aan de kaart te stellen en emancipatie aan te moedigen. Daar ligt de winst op de langere termijn."

3.7 Overige interventies

Er zijn nog talloze andere interventies genoemd waarvan geïnterviewde respondenten de indruk hebben dat zij succesvol zijn. Het voert te ver om deze allemaal op te sommen en zullen ons daarom beperken tot enkele noemenswaardige interventies.

Met de training "Mooi anders" wil Inclusia in samenwerking met verschillende zelforganisaties een bijdrage leveren aan de **bewustwording en beeldvorming rondom kinderen met een geestelijke beperking** onder mensen met diverse migratieachtergronden. De training bestaat uit drie bijeenkomsten waarin ervaren trainers met ouders het gesprek aangaan. De training is inmiddels vele keren gegeven en steeds met de deelnemers geëvalueerd. Werkzame element is volgens Souad Achour vooral bewustwording, erover praten. Wat is een LVB, hoe herken je het, hoe ga je er mee om? Er worden rolmodellen ingezet om herkenning te vergemakkelijken en de drempel om erover te praten te verlagen. Vervolgens worden ervaringen gedeeld, wordt uitgewisseld hoe ondersteuning georganiseerd kan worden, ook voor de soms overbelaste mantelzorgers.

Dona Daria heeft een trainings-/coaching interventie, Inside Out genaamd, dat is gericht op het **vergroten van het sociaal netwerk van vrouwen en LHBTI-personen uit gesloten gemeenschappen**. Het gaat om verschillende herkomstgroepen, inclusief autochtone orthodoxe groepen. Met dit project wordt niet alleen zelfbeschikking gestimuleerd, maar worden mensen ook aangemoedigd om hun eigen netwerken in hun buurt te ontwikkelen.

De interventie vrouwenkrachtcirkels van Inclusia is gericht op **vrouwen met een migratieachtergrond die in armoede leven en als gevolg daarvan te maken hebben met beperkingen in zelfbeschikking**. Doel is deze vrouwen te versterken om hun eigen economische situatie te verbeteren door ze onder andere te leren omgaan met het taboe rond armoede, hen te informeren over inkomensondersteunende maatregelen, de wijze waarop ze hun eigen leven meer in eigen hand kunnen nemen, ze laten kennis maken met vrouwen in een vergelijkbare positie en met initiatieven die vrouwen kunnen ondersteunen bij economische zelfstandigheid. De training bestaat uit 6 bijeenkomsten en wordt gegeven door een ervaren trainster. Behalve aan inhoudelijke aspecten wordt er iedere bijeenkomst ook aan empowerment gewerkt. Deze training is inmiddels ruim tien keer gegeven en positief geëvalueerd door de deelnemers.

Bij Trans United proberen ze **laagdrempelige hulpverlening** te bieden aan trans personen door een zogenaamd minigezin samen te stellen met diverse trans mensen. Er wordt samengewerkt met vrijwilligers uit de gemeenschap die kunnen putten uit hun eigen ervaringskennis. Daarnaast wordt er nauw samengewerkt met professionals waaronder HVO-Querido, dokters, verpleegkundigen, politie en advocaten.

Van een hele andere orde zijn de protocollen van een aantal instellingen en de overheid. Habib el Kaddouri merkt dat **de meldcodes** huiselijk geweld en kindermishandeling bijdragen aan het bewustzijn van professionals en vrijwilligers in het sociaal domein. Het helpt bij tijdige signalering. Het biedt ook handvatten aan professionals zodat ze gemakkelijker weten wat ze kunnen doen om gepaste zorg en begeleiding te bieden. Op dat terrein zijn volgens El Kaddouri de laatste jaren goede stappen gezet.

Allwood noemt de **verklaring tegen meisjesbesnijdenis** een gewaardeerd instrument. Deze verklaring is ontwikkeld door de ministeries VWS en J&V in samenwerking met Pharos en andere organisaties. Deze verklaring kunnen mensen in hun paspoort stoppen en meenemen naar het land van herkomst.¹⁰

¹⁰ Zie voor meer informatie: <https://www.pharos.nl/kennisbank/nederlands-verklaring-tegen-meisjesbesnijdenis/>

“De verklaring is nooit officieel geëvalueerd, maar wordt wel gebruikt en uit de reacties die we ontvangen blijkt ook dat het instrument wordt gewaardeerd. De verklaring wordt gebruikt door vrouwen en mannen uit de doelgroep en door professionals van bijvoorbeeld JGZ en Veilig Thuis. Uit de reacties die we ontvangen begrijpen we dat de verklaring in land van herkomst wordt gebruikt als middel om het onderwerp ter sprake te brengen.”

De verklaring blijkt ook een steun in de rug voor ouders die te maken hebben met druk van de familie.

“Zij kunnen duidelijk maken dat vrouwelijke genitale verminking in Nederland verboden is, dat vader/moeder daardoor gestraft kan worden en dan bijvoorbeeld de familie in het herkomstland niet meer financieel bij kan staan. De verklaring helpt om het gesprek niet alleen over normen en waarden te laten gaan, maar kan ook helpen om voor een gesprek een juridische of eventueel economische invalshoek te kiezen.”

Een enigszins vergelijkbare interventie is volgens Allwood de **intentieverklaring van Veilig Thuis** waarin naar aanleiding van een gesprek wordt vastgelegd dat er geen intentie is om vrouwelijke genitale verminking te gebruiken. Deze verklaring kan ingezet worden op grond van een risico-inschatting.¹¹

Anke van Dijke benadrukt het belang van een **anonieme chatfunctie**. Zij legt uit dat het voor jongeren in bepaalde gemeenschappen soms een taboe is om hulpverlening aan te vragen. Een anonieme chatfunctie biedt voor hen een laagdrempelige en veilige manier om alsnog contact te zoeken met professionals die hen kunnen informeren over verschillende vormen van ondersteuning en desgewenst ook doorverwijzen naar relevante instanties.

¹¹ Zie voor meer informatie: https://www.pharos.nl/wp-content/uploads/2018/10/Handelingsprotocol_Vrouwelijke_Genitale_Verminking_bij_minderjarigen_2016_Pharos.pdf

Tot slot wijst Anita Nanhoe op het belang van volwasseneducatie. Onderwijs is volgens haar het begin van een emancipatieontwikkeling:

“Er gebeurt heel veel als ze leren lezen, rekenen en mensen uit buurt leren kennen. Hun wereld wordt groter en het zelfvertrouwen wordt groter. Ze kunnen zelf hun post lezen en rekensommen maken. Ze leren de wereld buiten hun huiskamer meer kennen. In zo'n klas ontstaat er ook een band. Mensen gaan om elkaar geven en wennen aan elkaar, gaan elkaar helpen. Dat is fijn als dat binnen de eigen etnische kring gebeurt, maar het is nog beter als het ook buiten de eigen kring gebeurt omdat de gedachten en normen van die mensen verschillen. Zo zet je elkaar aan het denken. Normen worden getoetst. Sluipend verandert het zonder dat ze zich er bewust van zijn.” (Anita Nanhoe)

4 Beantwoording onderzoeksvragen

In dit onderzoek hebben we verkend wat mogelijke witte vlekken in de huidige preventieve aanpak van schadelijke praktijken zijn. Daarnaast hebben we in kaart gebracht welke effectieve interventies er beschikbaar zijn. Benadrukt dient te worden dat het een verkennend onderzoek is geweest, gebaseerd op interviews met 33 experts en een beperkte literatuurverkenning. Dit betekent dat we geen volledig overzicht hebben kunnen bieden van de bestaande literatuur over effectieve interventies en werkzame elementen.

In dit hoofdstuk geven we antwoord op de onderzoeksvragen.

1. Zijn alle thema's en doelgroepen geadresseerd binnen de 'actieagenda Schadelijke Praktijken'?

De interviews met uiteenlopende experts uit wetenschap en praktijk hebben belangrijke waardevolle inzichten opgeleverd uit onderzoek en praktijk over witte vlekken in het beleid. Tegelijkertijd maakt het verkennende karakter van deze studie het ingewikkeld voor een zorgvuldige weging te maken van de bevindingen en verregaande conclusies te trekken. We noemen met die kanttekening enkele witte vlekken die er wat ons betreft uitsprongen, omdat ze door een groot deel van de respondenten werden benoemd of herkend. Daarnaast benoemen we de thema's en doelgroepen waarbij de respondenten een groot gevoel van urgentie over uitspraken en uitgebreid onderbouwden waarom meer aandacht nodig is.

Volgens alle respondenten zijn de huidige thema's en doelgroepen binnen de actieagenda nog steeds relevant. Gevraagd naar witte vlekken in het huidige beleid, werd door de geïnterviewde experts een onderscheid gemaakt tussen doelgroepen waar geen of te weinig aandacht voor is, issues die binnen een (gesloten) gemeenschap kunnen leiden tot schadelijke praktijken en de praktijken waarvoor nog onvoldoende aandacht is.

Doelgroepen

Het accent in het beleid ligt volgens bijna alle experts nu te sterk op gesloten gemeenschappen van (vaak orthodox islamitische) Nederlanders met een migratieachtergrond. Alle respondenten benadrukken dat schadelijke praktijken ook in andere gesloten gemeenschappen plaatsvinden. Het gaat om gemeenschappen waar bijvoorbeeld niet de vrijheid bestaat om jezelf te kunnen zijn als LHBTI persoon, waar geen seksuele vrijheid bestaat of niet de vrijheid om zelf je partner te kiezen of wanneer niet de vrijheid bestaat een geloof te verlaten of voor een (ander) geloof te kiezen. Dit kan leiden tot praktijken als bijvoorbeeld conversietherapie, (online) pestgedrag, (psychisch) geweld,

verstoting, leven in isolement, uitbuiting en slachtoffer te worden van bijvoorbeeld loverboys.

In het bijzonder moet er volgens het merendeel van de respondenten (meer) aandacht komen voor gesloten gemeenschappen binnen de volgende groepen:

- Nederlanders zonder migratieachtergrond (orthodox gelovigen, dorpen/buurtten, (sport)verenigingen, studentencorpora e.d.)
- Nieuwkomers, in het bijzonder vluchtelingen die onderdeel vormen van (orthodoxe) gemeenschappen uit onder andere Syrië, Afghanistan en Ethiopië. Daarnaast worden verschillende kleine groepen genoemd.
- Andere orthodoxe gemeenschappen zoals de christelijke, joods-orthodoxe en hindoestaanse gemeenschappen.

Hierbij moet de kanttekening geplaatst worden dat er voor nieuwkomers nu aandacht is via een project dat het ministerie van SZW financiert gericht op het verbeteren van inburgeringsplichtige vrouwen en LHBTI-personen uit gesloten gemeenschappen. Ook is er via de Alliantie van Binnenuit aandacht voor het bevorderen van zelfbeschikking onder vluchtelingen.

Praktijken

In het beleid is vooral aandacht voor vrouwelijke genitale verminking, eegerelateerd geweld, geloofsverlaters, uitsluiting van LHBTI-personen, huwelijksdwang, huwelijksgevangenschap en achterlating. Aan experts hebben we gevraagd of er praktijken zijn die volgens hen niet of te weinig aandacht krijgen.

De experts benoemden een breed scala aan schadelijke praktijken binnen gesloten gemeenschappen waarvoor in hun ogen geen of te weinig aandacht was. Een aantal praktijken werden door meerdere experts genoemd:

- De economische uitbuiting van vrouwen.
- Online geweld; het internet is niet alleen een platform van schadelijke praktijken, maar biedt ook ruimte om schadelijke praktijken met andere middelen voort te zetten.
- Mensen, meestal kinderen, met een gedragsstoornis, een psychische stoornis of een verslaving, die langdurig worden opgesloten zijn en slachtoffer zijn gebedsgenezing of exorcisme
- Mishandeling en (financiële) uitbuiting van ouderen

Verder zijn er veel praktijken¹² die door een beperkt aantal experts werden genoemd en werd er extra aandacht gevraagd voor praktijken die al onderdeel vormen van de 'actieagenda Schadelijke Praktijken'.¹³

Tot slot vroegen experts aandacht voor twee factoren die van invloed kunnen zijn op schadelijke praktijken: bemoeienis vanuit de landen van herkomst ('de lange armen') en een maatschappelijk klimaat waarin sprake is van polarisatie en discriminatie.

Op grond van deze witte vlekken hebben we de in de inleiding gepresenteerde tabel van Janine Janssen aangevuld.

Issues die een extended family of gemeenschap kunnen raken in de levensloop en mogelijke reacties. Gebaseerd op schema van Janine Janssen (2017, p.117)

Fase in de levensloop	Issues die aan familie-eer raken	Mogelijke reacties
Kindertijd; 0-12 jaar	<ul style="list-style-type: none"> Buiten de echt geboren zijn Niet besneden zijn Verzet tegen regels in de familie Afwijkend gedrag (bv. druk, of niet 'mannelijk' of 'vrouwelijk' gedrag) Psychische stoornis 	<ul style="list-style-type: none"> Besnijdenis Achterlating (Dreiging met) geweld Isolatie Gebedsgenezing Exorcisme Online geweld
Pubertijd; 12-18 jaar	<ul style="list-style-type: none"> Verzet tegen regels in de familie Niet besneden zijn Verlies maagdelijkheid Buitenechtelijke zwangerschap Verkrachting Het kiezen van een partner Seksuele vrijheid Afwijkend gedrag (bv. druk, of niet 'mannelijk' of 'vrouwelijk' gedrag) Verslaving Psychische stoornis Geloofsverlating 	<ul style="list-style-type: none"> Besnijdenis Gearrangeerd huwelijk Huwelijksdwang Achterlating (Dreiging met) geweld Zelfdoding (Dreiging met) verstoting Isolatie Gebedsgenezing Exorcisme Economische uitbuiting Online geweld

12 Het gaat om: manipulatie door familieleden waarbij schulden bestaan, uitbuiting door loverboys, seksueel misbruik van vluchtelingenvrouwen, jongvolwassenen die het huis niet uit mogen totdat ze getrouwd zijn, suïcide, druk om wel/niet te gaan studeren, en jongensbesnijdenis.

13 Het gaat om: verstoting van geloofsverlaters, verborgen vrouwen, informele of religieuze huwelijken, huwelijksdwang, polygamie, consanguiniteit, vrouwelijke Genitale Verminking en hersteloperaties van maagdenvlies en kindhuwelijken.

Fase in de levensloop	Issues die aan familie-eer raken	Mogelijke reacties
Jongvolwassenheid 18-24 jaar	<ul style="list-style-type: none"> • Verzet tegen regels in de familie • Verlies maagdelijkheid • Buitenechtelijke zwangerschap • Verkrachting • Het kiezen van een partner • Echtscheiding en het opnieuw aangaan van een relatie • Eventuele discussie over voogdij kinderen • Seksuele vrijheid • Afwijkend gedrag (bv. druk, of niet 'mannelijk' of 'vrouwelijk' gedrag) <ul style="list-style-type: none"> • • Verslaving • • Psychische stoornis • • Geloofsverlating 	<ul style="list-style-type: none"> • Gearrangeerd huwelijk • Huwelijksdwang • Huwelijkse gevangenschap • Achterlating • (Dreiging met) geweld • (Dreiging met) verstoting • Gebedsgenezing • Exorcisme • Economische uitbuiting • Online geweld
Volwassenheid 24 jaar en ouder	<ul style="list-style-type: none"> • Verzet tegen regels in de familie • Verlies maagdelijkheid • Buitenechtelijke zwangerschap • Het kiezen van een partner • Verkrachting • Gearrangeerde huwelijken • Echtscheiding en het opnieuw aangaan van een relatie • Eventuele discussie over voogdij kinderen • Seksuele vrijheid • Afwijkend gedrag (bv. druk, of niet 'mannelijk' of 'vrouwelijk' gedrag) <ul style="list-style-type: none"> • • Verslaving • • Psychische stoornis • • Geloofsverlating 	<ul style="list-style-type: none"> • Huwelijksdwang • Huwelijkse gevangenschap • Achterlating • (Dreiging met) geweld • Zelfdoding • (Dreiging met) verstoting • Gebedsgenezing • Exorcisme • Economische uitbuiting • Online geweld

Issues

Veel respondenten benadrukken dat veel schadelijke praktijken voortkomen uit issues die binnen gesloten gemeenschappen, maar ook vaak daarbuiten, moeilijk bespreekbaar zijn. Het gaat daarbij vooral om issues die te maken hebben met seksuele vrijheid en vrije partnerkeuze. Het bespreekbaar maken van deze issues blijft volgens bijna alle respondenten daarom van groot belang.

Daarnaast vragen veel respondenten aandacht voor een ander issue: de omgang met en acceptatie van personen uit een gemeenschap, meestal kinderen, met een beperking, met gedragsstoornissen, psychische stoornissen of een verslaving.

2. Welke interventies zijn effectief om schadelijke praktijken te voorkomen en/of een mentaliteitsverandering tot stand te brengen? Wat zijn de werkzame elementen?

In de interviews met de experts hebben we gevraagd naar effectieve en beloftevolle preventieve interventies en werkzame elementen in de aanpak naar schadelijke praktijken. Daarnaast hebben we een beperkte literatuurverkenning gedaan. Er zijn vele voorbeelden van interventies genoemd. Om een bruikbaar overzicht te bieden hebben we vergelijkbare interventies thematisch geclusterd.

Veel genoemd door de experts – en ook in een uitgebreid evaluatieonderzoek van Movisie – zijn dialooginterventies die met behulp van diverse methodieken een mentaliteitsverandering van binnenuit proberen te realiseren. Belangrijke werkzame elementen zijn onder meer het veranderen van sociale normen door de dialoogleiders (die bij voorkeur dezelfde achtergrond hebben dan wel affiniteit hebben met de deelnemers), het delen van persoonlijke verhalen door de dialoogleiders, het creëren van een veilige en open sfeer, het aansluiten bij de doelgroep en het bieden van maatwerk.

Een tweede type interventie zijn de voorlichtingsbijeenkomsten. Deze dragen bij aan de bewustwording van het recht op keuzevrijheid en zelfbeschikking, het bespreekbaar maken van taboeonderwerpen en het delen van concrete handvatten om het eigen gedrag of dat van een ander te aan te passen en meer kennis over mogelijkheden voor (professionele) hulp. Er worden vergelijkbare werkzame elementen genoemd als bij de dialooginterventies, zoals de aandacht voor een veilige en vertrouwde groep, het delen van verhalen en het stellen van sociale normen. Daarnaast wordt onder meer genoemd het belang van een getrainde voorlichter en de inzet van films die gebaseerd zijn op onderzoek naar de doelgroep en afgestemd zijn op hun taalgebruik.

Een creatieve manier om te werken aan mentaliteitsverandering en bij te dragen aan het voorkomen van schadelijke praktijken is gebruik maken van theater. Theaterinterventies helpen om gevoelige onderwerpen op een laagdrempelige manier voor een breder publiek bespreekbaar te maken. Daarnaast kan theater ook de weerbaarheid van deelnemers vergroten, empathie en zelfreflectie stimuleren, negatieve beeldvorming en

stereotypen doorbreken en bijdragen aan gedragsverandering. Theaterinterventies zijn onder andere effectiever als het publiek zich met de acteurs kan identificeren, het verhaal aansluit bij de leefwereld van het publiek en als het publiek op één of andere manier actief kan deelnemen.

Naast interventies die zich direct op de doelgroep richten, is er in de gesprekken met experts en in de literatuur ook aandacht voor het belang van het trainen van professionals en vrijwilligers. Dit kan bijdragen aan meer bewustwording van de problematiek, inzicht in vroegtijdige signalering van de problematiek en betere vaardigheden om passende ondersteuning te bieden. Het belang van trainingen in cultuursensitief werken wordt vaak benadrukt.

Verder is meer inzet nodig op outreachend werken, dat wil zeggen dat professionals zelf de tijd en ruimte krijgen om het initiatief te nemen om mensen in kwetsbare posities op te zoeken en ongeraagd hulp en diensten aan te bieden. Dat is onder meer nodig omdat slachtoffers vaak een drempel ervaren om zelf mistanden te melden. Vaak zoeken zij pas hulp als de problematiek zodanig is geëscaleerd dat het heel complex is geworden om de situaties weer te stabiliseren. Ook voor het signaleren van verborgen problematiek biedt outreachend werk een uitkomst. Uit onderzoek blijkt dat deze manier van werken effectief is om geïsoleerde groepen te bereiken en problemen te signaleren die anders verborgen zouden blijven voor de reguliere hulpverlening. Vroegtijdig interveniëren helpt om escalatie van problemen te voorkomen dan wel te beperken. Verder laat onderzoek zien dat outreachend werk veel kosten kan besparen doordat het veel duurdere zorg voorkomt.

Enkele experts gaven aan dat voor verandering van binnenuit soms ook druk van buitenaf nodig kan zijn. Dat kan door de agendering van schadelijke praktijken in het publieke en politieke debat, maar ook door het vragen om verandering van wet- en regelgeving en/of het handhaven hiervan. Deze politieke agendering werd door enkele experts daarom nadrukkelijk als een interventie benoemd die kan bijdragen aan het voorkomen van schadelijke praktijken. Anderen benadrukken dat politieke agendering niet voldoende is. Om duurzame verandering te realiseren is het bespreekbaar maken van onderliggende normen over zelfbeschikking en eer van belang.

3. Welke partijen moeten betrokken worden bij deze aanvullende aanpak waarbij eventueel wordt voortgebouwd op eerder ingezet beleid en succesvolle projecten kunnen worden opgeschaald. Hoe kan dit het beste aangepakt worden?

Deze vraag kwam tijdens de gesprekken op verschillende manieren aan de orde. We geven hieronder geclusterd de belangrijkste punten weer die door meerdere experts werden benoemd.

a. **Betrek organisaties uit gemeenschappen meer bij ontwikkeling en uitvoering beleid**

Om schadelijke praktijken in gemeenschappen te kunnen voorkomen, moet er gewerkt worden aan bewustwording binnen deze gemeenschappen. Het is daarom voor de landelijke en lokale overheden noodzakelijk om samen te werken met personen en organisaties die de gemeenschappen kennen, die weten waaruit schadelijke praktijken voortkomen en die weten hoe en met wie ze het gesprek over de praktijken moeten beginnen.

Alle experts geven daarom zonder uitzondering aan bij de uitvoering veel belang te hechten aan het betrekken van de maatschappelijke belangenorganisaties (ook wel zelforganisaties, migrantenorganisaties, vluchtelingenorganisaties, grassroots organisaties e.d. genoemd) die in meer of mindere mate geworteld zijn in de gemeenschappen waar sprake is van schadelijke praktijken. Deze organisaties beschikken over de relevante netwerken om slachtoffers, omstanders en daders te bereiken en ze hebben kennis van de culturele en religieuze codes die in deze gemeenschappen gelden. Omgekeerd kunnen ze vanwege hun toegang tot deze groepen eventuele problemen en praktijken eerder signaleren (Butter, 2007).

Deze onderwerpen werden door een deel van de maatschappelijke belangenorganisaties al lang op verschillende manieren geagendeerd voordat er sprake was van (landelijk) beleid. Ahmet Azdural (IOT) benadrukt dat een aantal organisaties al jaren werken op het gebied van emancipatievraagstukken. VON, SMN en IOT waren bijvoorbeeld een onderdeel van het Landelijk Overleg Minderhedenorganisaties (LOM) en ontwikkelden samen projecten op het gebied van emancipatie, homo-emancipatie, eengerelateerd geweld, geweld tegen vrouwen, achterlating, gezinshereniging, vrije partnerkeuze etc.

Toch worden deze maatschappelijke belangenorganisaties niet altijd op waarde geschat. Zo geven respondenten van deze organisaties verschillende voorbeelden waarin ze zich niet voldoende erkend en soms zelfs misbruikt voelden door een landelijke of gemeentelijke overheid, door kennis- en expertisecentra en door onderzoekers. Dit beeld kwam ook eerder naar voren in de evaluatie van het Actieplan Zelfbeschikking (Oomkens & Omlo, 2021) en in de evaluatie van het platform Eer en Vrijheid (Omlo, e.a. 2021).

Shirin Musa van Femmes for Freedom (FFF) geeft verschillende voorbeelden van situaties waarin FFF kennis, contacten en casussen leverde aan bijvoorbeeld onderzoekers of kennisinstituten, die vervolgens goede sier maakten met deze 'geleende kennis' en 'vergaten' credits te geven voor het werk, expertise en input van FFF. Shirin Musa:

"Het is frustrerend wanneer we worden uitgesloten en steeds via de Kamer of gemeenteraden oppositie moeten voeren om onze inhoudelijke en praktische ideeën te realiseren. En dat anderen die niets hebben bijgedragen aan de definiëring en agendering het mogen uitvoeren. (..) Er staat vaak dat er contact met ons of met anderen is geweest, dan fungeren we vooral als legitimatie. Dan kan er een vinkje achter onze naam worden gezet."

Andere organisaties hebben vergelijkbare ervaringen. Op verzoek worden expertise, netwerken en ruimtes beschikbaar gesteld of wordt er een bijeenkomst georganiseerd in ruil voor een boekenbon of een broodje kaas. Dinah De Riquet Bons (Trans United Europe):

"Er zitten te veel mensen op sleutelposities die onze communities alleen op papier kennen. We worden soms wel gevraagd voor een klankbordgroep, maar nadat je voor een boekenbon je bijdrage hebt geleverd is het ook klaar. Het wordt nu tijd om organisaties als de onze te zien als structurele partners."

Tahmina Ahsraf-Bashir:

"Kleine organisaties die de doelgroep bereiken, vinden het niet leuk om gebruikt te worden om een paar sessies te organiseren. Daar bereik je niet veel mee. Dat doen we al, dat is al ons werk."

Bijna alle experts die in het kader van dit onderzoek zijn gesproken, adviseren maatschappelijke belangenorganisaties veel meer te betrekken bij de ontwikkeling en uitvoering van het beleid en hen als een gelijkwaardige partner te behandelen. Dat betekent dat er dus ook voor gekozen kan worden deze organisaties een coördinerende rol te laten vervullen of penvoerder te laten zijn.

Versterk samenwerking maatschappelijke belangenorganisaties met reguliere hulpverlening, zorg, politie

In het verlengde hiervan wordt gepleit voor een meer structurele samenwerking tussen maatschappelijke belangenorganisaties die geworteld zijn in de gemeenschappen en de reguliere hulpverlening, meldpunten, zorg, onderwijs, politie etc.

Bij professionals is vaak sprake van handelingsverlegenheid om problemen rondom zelfbeschikking te bespreken met de doelgroep. Ook wordt er onvoldoende op gelijkwaardige basis samengewerkt met maatschappelijke belangenorganisaties. Juist omdat de doelgroep zich geregeld veiliger voelt bij maatschappelijke belangenorganisaties dan bij professionele instanties is het noodzakelijk om samen te werken in het bieden van zorg en ondersteuning (Oomkens & Omlo, 2018; Butter, 2007).

Maatschappelijke belangenorganisaties geven zonder uitzondering aan dat ze graag willen samenwerken. In de woorden van Habib el Kaddouri (SMN):

"Ik geloof in de synergie van professionals en samenwerking met gemeenschappen. Dat kan nog echt beter en leiden tot betere hulpverlening aan slachtoffers en betere preventie. Dat kan door betere afstemming, professionalisering aan de kant van de NGO's en training van professionals die vaak vaardigheden missen of de toegang tot de netwerken. Zeker op lokaal niveau kan dat beter georganiseerd worden."

Zoek nieuwe partners voor nieuwe doelgroepen

Voor nieuwe doelgroepen zal daarnaast samenwerking gezocht moeten worden met organisaties die geworteld zijn in deze gemeenschappen. Dat zijn vaak maatschappelijke belangenorganisaties, maar kunnen ook expertisecentra of welzijnsorganisaties zijn die nauw samenwerken met sleutelfiguren in deze gemeenschappen. Het is daarbij van belang, zo benadrukken de experts, niet alle groepen uit één land als een homogene groep te beschouwen. De groep Syrische Nederlanders bijvoorbeeld kenmerkt zich door een grote etnische en religieuze diversiteit. Ook is het van belang oog te houden voor kleine, gemarginaliseerde gesloten groepen. Zij blijven met beperkte sociale netwerken, een korte migratiegeschiedenis, kleine taalgroepen en een gebrek aan representatie in tal van gremia vaak buiten het zicht van de reguliere hulpverlening.

b. Werk samen met onderwijs en inburgeringsorganisaties door hier voorlichting over schadelijke praktijken mogelijk te vragen

Onderwijs kan een belangrijke bijdrage leveren aan het voorkomen van schadelijke praktijken door kennis over te brengen over mensenrechten, zelfbeschikking, seksuele vrijheid, partnerkeuze en specifieke kwesties als bijvoorbeeld vrouwelijke genitale verminking, achterlating, eengerelateerd geweld e.d.

Dat begint volgens veel respondenten al in het primair onderwijs, maar moet ook aan de orde komen en getoetst worden in het voortgezet onderwijs, het volwassenenonderwijs en tijdens de inburgering. Hanneke Felten (Movisie) vraagt daarnaast om meer aandacht voor schoolcultuur en de normen van die cultuur.

Enkele respondenten geven aan dat het laagdrempeliger moet worden om melding te maken van schadelijke praktijken. Er moet meer bekendheid worden gegeven aan de meldpunten en de instellingen die er zijn. Ook is de hulpverlening geregeld te bureaucratisch georganiseerd. Mensen moeten volgens Janine Janssen te vaak hun weg vinden in een doolhof om bij de juiste specialist te komen. Dat kan hen weggagen voordat ze hulp hebben ontvangen. De intake moet daarom adequater en sneller leiden tot

gepaste hulp. Medewerkers van deze instellingen moeten daarnaast getraind worden om cultuursensitiever te worden.

c. *Stimuleer meer samenwerking met NGO's in het buitenland*

Experts van de Landelijke Werkgroep Mudawwanah, stichting Kezban en Dona Daria benadrukken het belang van internationale samenwerking bij het tegengaan van schadelijke tradities. Het is volgens hen van belang vooral contacten te onderhouden met NGO's in de landen van herkomst die met dezelfde onderwerpen bezig zijn. Dankzij deze samenwerking kan relevante informatie gedeeld worden, kan gemakkelijker hulpverlening ter plekke worden aangeboden en kan voorlichtingsmateriaal gedeeld worden. Latifa Lazaar (stichting Kezban):

“Stichting Kezban is van mening dat bij het tegengaan van schadelijke tradities, de landen van herkomst een belangrijke rol spelen. Die kunnen een rol spelen bij het in stand houden van schadelijke praktijken, maar ook een onderdeel van de oplossing vormen. Onderschat bijvoorbeeld niet de invloed van de media in de landen van herkomst. Mensen kijken weinig naar Nederlandse media en zijn sterk gericht op media uit het land van herkomst. Die invloed is groot. Daar is te weinig aandacht voor. Het is daarom van belang contacten te onderhouden met partners in de landen van herkomst die met dezelfde onderwerpen bezig zijn. Denk aan Ngo's die met vrouwenrechten en mensenrechten bezig zijn. We kunnen elkaar versterken en dan bijvoorbeeld samenwerken op het gebied van bepaalde thema's, zoals bijvoorbeeld huwelijksdwang en achterlating. Zij kunnen van ons leren, maar wij ook van hen.”

De Landelijke Werkgroep Mudawwanah werkt vooral samen met mensenrechtenorganisaties en vrouwenorganisaties in Marokko. Sinds 2002 geeft LWM met Marokkaanse partners voorlichting over verschillende thema's en in 2010 werden samen met Stichting Steun Remigranten conferenties georganiseerd in Marokko en in Nederland waaraan diverse NGO's uit beide landen deelnamen.

d. *Expertisecentra*

Het heeft duidelijk een meerwaarde wanneer kennis en expertise over schadelijke praktijken op 1 plek gebundeld wordt. Het Landelijk Knooppunt Huwelijksdwang en Achterlating (LKHA) en het Landelijke Expertisecentrum Eer Gerelateerd Geweld (LEC-EGG) wordt door meerdere experts, waaronder maatschappelijke belangenorganisaties, genoemd als voorbeelden van instituten waar structureel gewerkt wordt aan het opbouwen en onderhouden van kennis, expertise en netwerken.

e. Overige suggesties

Veel respondenten deden naar aanleiding van deze onderzoeksvraag enkele andere suggesties. De meest genoemde suggesties geven we hieronder weer.

Langdurige samenwerkingsverbanden

Het merendeel van de respondenten gaf aan dat het beleid om schadelijke praktijken te voorkomen tot nu toe te veel gedreven wordt door incidenten, door de politieke waan van de dag.

Ahmet Azdural (IOT) geeft als voorbeeld van de noodzaak om op langere termijn te investeren een groot en breed opgezet programma tegen eerwraak rond 2005-2007 van voormalig minister Verdonk. Daaraan werd twee jaar gewerkt door migrantenorganisaties, meerdere departementen, vrouwenorganisaties, politie en de gemeenten. Maar na twee jaar viel alles weer stil. Azdural:

“Het rijk gaf geen geld meer, de gemeenten stopten er mee, de professionals kregen er geen geld meer voor en onze organisaties en de vele vrijwilligers hadden geen partners meer. Dan houdt het op. Dat is niet alleen zonde van de tijd, energie en het ontwikkelde materiaal, het is ook frustrerend voor het proces. Wanneer je het gesprek over een taboe opent, schep je verwachtingen en behoeften bij de doelgroepen. Je zegt: ‘Wij komen eraan, wij gaan met jullie praten, we gaan dit probleem aanpakken. Slachtoffers kunnen straks gemakkelijker bij de ‘politie’ terecht of bij een ‘vrouwenopvang’ terecht.’ En dan valt opeens alles stil. Dat is heel frustrerend voor alle betrokkenen.”

Een paar respondenten wijzen in dit verband ook op bezuinigingen op hulpverlening en welzijn en het vermarkten van deze sectoren. Voor zowel professionele organisaties als vrijwilligersorganisaties maatschappelijke belangenorganisaties betekent dit dat ze om te overleven van projectsubsidie naar projectsubsidie hopen en potentiële samenwerkingspartners elkaar vooral als concurrenten zien. Daarnaast wordt de versnippering versterkt door de betrokkenheid van te veel departementen.

Experts pleiten daarom voor een meer structurele aandacht en ondersteuning van uitvoerende organisaties. Diny Flierman (LKHA):

“Om deze onderwerpen echt preventief aan te kunnen pakken en die verandering van binnenuit te bewerkstelligen, is continue aandacht nodig. Organisaties die hiermee bezig zijn zouden structureel meer ondersteuning moeten krijgen.”

Continuïteit komt ook ten goede aan de ontwikkeling van kennis en aanbod en naamsbekendheid van de uitvoerende organisaties. Anke van Dijke (FIER):

“We kunnen steeds het wiel opnieuw uitvinden, maar sommige thema's vragen om gemaakte vliegrepen. We worden soms niet genoemd, soms alleen in de kantlijn. Te weinig waardering en overzicht van bestaande organisaties en bestaand aanbod is ook een witte vlek.”

Het Consortium Zelfbeschikking, bestaande uit zeven maatschappelijke belangenorganisaties van mensen met een migratie- en vluchtelingenachtergrond, wordt door betrokken organisaties ervaren als een positief voorbeeld. Samen met Movisie heeft het Consortium in het kader van de Alliantie Verandering van Binnenuit ruim 700 bijeenkomsten kunnen organiseren. Ahmet Azdural, directeur van het Inspraakorgaan Turken in Nederland (IOT) en coördinator van het Consortium Zelfbeschikking:

“We hebben een brede beweging in gang kunnen zetten om het zelfbeschikkingsrecht breed uit te dragen en onder verschillende groepen bespreekbaar te maken. We konden de methodieken die we in de jaren daarvoor hadden ontwikkeld in onderlinge samenwerking en met Movisie verder ontwikkelen en ook toegankelijk maken voor andere groepen. “

Inclusiever werken

Professionals in de hulpverlening, bij politie, in de zorg en in het onderwijs zijn onontbeerlijk bij de aanpak van schadelijke praktijken. Meerdere respondenten benadrukken echter dat er ook wat dient te veranderen aan de werkwijze van veel professionals. Veel achterlatingen zijn bijvoorbeeld te voorkomen met vroegtijdige signalering en gepaste hulp. Het probleem is echter dat de hulp ouders niet bereikt of niet voldoende aansluit bij de hulpvraag van ouders. Dat heeft ook met cultuursensitiviteit bij professionals te maken, die ook niet altijd in de gaten hebben hoe hoog de drempel kan zijn om hulp te vragen of eruit te stappen.

Emily Allwood geeft van dit laatste verschillende voorbeelden: zo wordt volgens haar onderschat hoe hoog de drempel kan zijn om bijvoorbeeld om anticonceptie te vragen voor meiden uit een gesloten gemeenschap. Ook bij huiselijk geweld of stalking wordt onderschat hoe bang kinderen kunnen zijn voor de gevolgen van het melden bij politie of hulpverlening.

Er wordt door verschillende respondenten gepleit voor meer diversiteit en intersectionaliteit op bijeenkomsten, conferenties en trainingen. Te vaak zijn hier dezelfde experts en sleutelpersonen aanwezig. Ook in de aanpak en ondersteuning is intersectionaliteit van belang. Ella Smith jr. van Colored Qollective benadrukt het belang van organisaties die tegelijkertijd oog hebben voor uitsluiting op basis van seksuele voorkeuren en etnische achtergronden. LHBTI-personeel met een migratieachtergrond vinden lang niet altijd passende ondersteuning bij organisaties waarvan de doelgroep grotendeels bestaat uit LHBTI-personeel zonder migratieachtergrond. Binnen deze netwerken ervaren LHBTI-personeel met migratieachtergrond zich volgens Ella Smith jr. niet altijd op hun gemak en ervaren zij soms ook racisme. Overigens merkt zij ook op dat er andersom in bepaalde etnische gemeenschappen ook gebrek aan acceptatie is voor hun seksuele identiteit. Het is daarom belangrijk dat er organisaties zijn die oog hebben voor zowel uitsluiting op basis van seksuele voorkeuren als op basis van afkomst of huidskleur. Ella Smit jr:

“Verschillende vormen van onderdrukking kruisen elkaar dan en dan is het nog mogelijk. Er is een opstapeling van ervaringen van uitsluiting op verschillende gronden en het versterkt elkaar. Als je tot zo veel gemarginaliseerde groepen behoort dan kom je er niet meer om heen. Tegelijkertijd wil ik benadrukken dat het niet gaat om denken in termen van oppression olympics. Iemand die tot minder gemarginaliseerde groepen behoort kan meer ervaringen van uitsluiting hebben, maar de kans dat je veel ervaringen van uitsluiting meemaakt wordt wel groter als je tot meerdere gemarginaliseerde groepen behoort.”

Tot slot

Bij schadelijke praktijken gaat het om verschijnselen die soms verboden zijn, waar een taboe op rust en waarbij sprake kan zijn van schaamte. Het zijn praktijken die vaak lange tijd buiten het zicht blijven van de reguliere hulpverlening. Het gaat om complexe problematiek, die zich moeilijk in kaart laat brengen en waarvan het vaak nog niet duidelijk is wat effectieve of beloftevolle interventies kunnen zijn om deze praktijken te voorkomen. Mustafa Ayranci (HTIB) omschreef het als volgt:

“Het gaat om taboeonderwerpen; onderwerpen waarover niemand durft te spreken. Het was dus spannend om hierover bijeenkomsten te organiseren, ook al kennen wij de gemeenschappen goed. Het voelde in het begin, rond 2000, alsof we op de tast een donkere kamer inliepen. Onderweg moesten we zoeken waar het licht was. Een tweede keer zoek je opnieuw de weg op de tast. Na een paar keer weet je steeds beter hoe je de kamer zo verlicht krijgt dat er een goed gesprek mogelijk is.”

In de loop der jaren zijn er vele interventies ontwikkeld en uitgevoerd. Een deel van deze interventies is goed onderbouwd, uitgebreid beschreven en terug te vinden in databanken zoals huiselijkgeweld.nl en de databank effectieve sociale interventies van Movisie.¹⁴ Andere interventies zijn niet of alleen kort beschreven. Er zijn weinig interventies waarvan met zekerheid is te zeggen dat het effectieve interventies zijn. Daarvoor was de evaluatie vaak te beperkt. Om hier meer zicht op te krijgen en evidence based beleid te kunnen ontwikkelen is het nodig om te blijven investeren in evaluatieonderzoek. Hanneke Felten:

"Als je globaal kijkt naar de werkwijze van organisaties is het duidelijk onderbouwd. Maar het is belangrijk om altijd te blijven evalueren. Je moet blijven werken aan verbetering en kritisch blijven kijken hoe het beter kan door te evalueren. (...) Er moet steeds aandacht zijn voor specifieke randvoorwaarden om de werkzame mechanismen tot bloei te laten komen. Details zijn bepalend. (...) Daarom blijft het belangrijk om als evaluatieonderzoeker mee te blijven kijken en een lerend proces mogelijk te maken."

¹⁴ <https://www.movisie.nl/databank-effectieve-sociale-interventies>

BIJLAGE 1:

De geïnterviewde respondenten

- Souad Achour en Leonieke Schouwenburg (Inclusia)
- Emily Allwood (Pharos)
- Tahmina Ashraf-Bashir (Voice of All Woman)
- Mustafa Ayranci (Turkse arbeidersvereniging, HTIB)
- Ahmed Azdural (Inspraakorgaan Turken, IOT)
- Hassan Barzizoua (trainer/coach, tolk/vertaler)
- Marten Bos (coach, trainer)
- Suzanne Bouma (onderzoeker Universiteit van Amsterdam en Atria)
- Marzieh Dadvar (Zelfstandig trainer en adviseur en bestuurslid VON)
- Saadia Daouairi (Dona Daria)
- Anke van Dijke (directeur Fier)
- Hanneke Felten en Siham El Moussaoui (Kennisplatform Integratie & Samenleving, KIS)
- Dinny Flierman (LKHA)
- Gerda de Groot en Bianca Tolboom (Fier)
- Janine Janssen (LEC- EGG, Avans Hogeschool, Bijzonder hoogleraar Open Universiteit)
- Habib el Kaddouri (Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders, SMN)
- Latifa Lazaar en Joke Verkuijden (Landelijke Werkgroep Mudawaanah)
- Shirin Musa, Imane Daoudi en Eefke Deneer (Femmes for Freedom, FFF)
- Anita Nanhoe (onderzoeker gemeente Rotterdam)
- Dina-Perla Portnaar (spreker, schrijver)
- Dinah De Riquet Bons (Trans United & Female Economy/ Zina)
- Susan Rutten (Maastricht University)
- Hans-Dieter de Smit (LCC+ projecten)
- Ella Smith Jr. (Colored Collective)
- Jonathan van der Steege (maatschappelijk werker Welstad) en Jeremy Groenendal (buurtmaatschappelijk werker Welstad)
- Saniye Tezcan en Latifa Lazaar (stichting Kezban)

Literatuurlijst

Amnesty International (2015) *De encyclopedie van de mensenrechten*. Amsterdam: Amnesty International

Askari, L., Dekkers, M., Eeden, Q. van, Nooijer, A. de (2019). *Verkenning 'schadelijke traditionele praktijken'*. Voor een samenhangende aanpak van praktijken die zelfbeschikking beperken, Utrecht: Andersson Elffers Felix.

Butter (2005), *We moeten er veel meer over praten. Verslag van het theaterproject Ik, mijn rozentuin*. Amsterdam: ACB Kenniscentrum.

Butter (2007), *Pijlers voor bruggenbouwers. Verslag van een onderzoek onder 68 migrantenorganisaties*. Amsterdam: ACB Kenniscentrum.

Felten, H. (2020) *Zelfbeschikking, veiligheid en gelijkheid. Hoe we die van binnenuit kunnen bevorderen*. Utrecht: Movisie.

Felten, H. (2021) *Alliantie Verandering van Binnenuit Evaluatie van 700 bijeenkomsten in de Alliantie Verandering van Binnenuit*. Utrecht: Movisie.

Hekelaar, A. & Omlo, J (2018) *Lol in cultuursensitief werken. Evaluatieonderzoek 'Live Online Leren training in cultuursensitief werken bij kwetsbare migrantenjeugd*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam, Onderzoek & Business Intelligence.

Hendriks, A.C., Friele, R.D., Legemaate, J. & Widdershoven, G.A.M. (2013) *Thematische wetsevaluatie. Zelfbeschikking in de zorg*. Den Haag: ZonMw.

Janssen, J. (2015b). 'De stekker eruit? Over de relatie tussen cybercrime en geweld in afhankelijkheidsrelaties', in: *Proces*, nr. 5: 318-328.

Janssen, J. (2016), *Afhankelijkheid en weerbaarheid: over het complexe en bonte werk van professionals bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties: lectorale rede 16 september 2016*. Avans Hogeschool

Janssen, J. (2017). *Focus op eer. Een verkenning van eorzaken voor politieambtenaren en andere professionals*. Den Haag: Boom Criminologie.

Nanhoe, A. & Omlo (2016) *Tussen liefdevolle omarming en resolute verstoting. Acceptatie van homoseksualiteit onder Surinaamse Hindustanen in Nederland*. Utrecht: Stili Novi.

Omlo, J & Bouma, S. (2016) *Evaluatie Actieplan Zelfbeschikking. Nulmeting*. Zoetermeer en Utrecht: Panteia en Bureau Omlo.

Omlo, J. & Oomkens, R. (2018). *Evaluatie theaterproject 'Ik blijf hier'*. Over achterlating en huwelijksdwang. Zoetermeer en Utrecht: Panteia en Bureau Omlo

Omlo, J., Kromhout, M., Robbers, S. en Fermin, A., (2021). *Evaluatie Platform Eer en Vrijheid*. Utrecht: Bureau Omlo.

Oomkens, R. & Omlo, J. (2018) *Evaluatie Actieplan Zelfbeschikking 2015 -2017. Eindrapport*. Zoetermeer en Utrecht: Panteia & Bureau Omlo.

Prins, J. & Geel, A., (2020) *Conclusies fonds ZOZ onderzoek*.

https://lkca.crossmarx.nl/engine/download/blob/lkca/9/2020/38/Conclusies_fonds_zoz_SE_PT2020.pdf?app=lkca&class=3&id=1026&field=9

Rutten, S., van Eijk, E., Drost, L., Kadrouch-Outmany, K., Smits van Waesberghe, E. (2015), *Gewoon getrouwd; een onderzoek naar kindhuwelijken en religieuze huwelijken in Nederland*. Maastricht/Utrecht: Maastricht University/Verwey-Jonker Instituut.

Rooijen, K. van & Mutsaers, K. (2013), *Wat werkt bij migrantenjeugd en hun ouders?* Utrecht: NJI.

Seidler, Y., Van San, & Verbeek, M. (2020), *Culturele interventies als instrument om weerbaarheid tegen extremistische en polariserende boodschappen te vergroten? Een literatuurstudie en meta-evaluatie van negen culturele interventies*. Rotterdam: Risbo BV / Erasmus Universiteit Rotterdam.

